

Nuo Belgrado iki Madrido konferencijos

Straipsnyje aptariami lietuvių išeivijos (laisvosios lietuvių) darbai stengiantis išlaikyti Vakaruose Lietuvos laisvės bylos aktualumą laikotarpiu tarp Belgrado ir Madrido konferencijų, kartu atskleidžiant ne tik jos pagrindinių organizacijų (veiksnių) laisvinimo veiklos naujos kokybės paieškas, bet ir pastangas telkti politinę veiklą užsiimančias organizacijas į vieną Lietuvos laisvinimo sąjungą. Tyrimo objektu pasirinkti pagrindiniai, aktyviausi šio proceso dalyviai – laisvosios lietuvių organizacijos VLIK'as, ALT ir PLB.

IVADAS

Helsinkio pasitarimas, atsiradęs kaip tarptautinės įtampos mažinimo politikos rezultatas, įtvirtino ne tik Europos sienų *status quo*, bet ir žmogaus teisių, kelionių laisvės, keitimosi informacija principus. Helsinkio baigiamąjį aktą pasirašiusios valstybės numatė periodiškai susitikti ir dalytis nuomonėmis, kaip laikomasi jo nuostatų. Pirmas iš tokių susitikimų, prasidėjęs 1977 m. spalio 4 d. Belgrade, vyko daugiau kaip penkis mėnesius ir baigėsi 1978 m. kovo 8 d. Belgrado konferencijoje buvo dalijamasi požiūriais į Europos saugumo ir bendradarbiavimo konferenciją (toliau – ESBK) ir susitarta šį procesą tęsti. Tai buvo nemažas laimėjimas, nes konferencijos išvakarėse dar buvo neaišku, kokia linkme plėtosis įvykiai. Ypatingo dėmesio sulaukė žmogaus teisių

problemos – klausimas, svarbus tiek Europai, tiek visam pasauliui. Kaip to rezultatas nuo SSRS priklausomose Rytų Europos šalyse ėmė steigtis žmogaus teisių grupės. Nors Sovietų Sąjunga ir jos sąjungininkės socialistinės valstybės siūlė visus klausimus svarstyti bendrai, pavyko susitarti dėl trijų klausimų grupių nagrinėjimo neribojant susitikimo laiko. Tik prieš pat prasidedant Belgrado konferencijai, 1977 m. rugpjūčio 5 d., Vakarų šalių, pirmiausia Jungtinių Valstijų, pastangomis pavyko pasiekti, kad darbotvarkėje išliktų žmogaus teisių ir žmonių bendradarbiavimo klausimai. Rengdamosi Belgrado susitikimui, JAV nebuvo suformulavusios vientisos politikos, nes Kongresas linko į „idealistinį principą“, o administracija laikėsi „praktiškos, empirinės“ politikos¹. Kita vertus, abiejų Kongreso rūmų priimtose rezoliucijose Helsinkio pasitarimo klausimu buvo pareikšta, kad JAV nepripažįsta Baltijos valstybių inkorporavimo į SSRS. Tai teikė vilčių ir Lietuvos laisvinimo veiklai.

Reikšmingas šiai veiklai buvo ir JAV delegacijos Belgrado konferencijoje sudarymo principas – vieną iš trijų delegacijos grupių (kitos dvi – Kongreso ir Valstybės departamento delegatai) turėjo sudaryti JAV visuomenės atstovai. Tai žadino viltį, kad į delegaciją gali patekti bent vienas Baltijos šalių atstovas. Laisvosios lietuvių ryžtą toliau plėtoti savo veiklą sustiprino ir žinia iš okupuoto krašto, kad čia 1976 m. lapkričio 25 d. susikūrė Lietuvos Helsinkio grupė.

Formuojantis šioms viltingoms aplinkybėms, Lietuvos laisvinimo sąjūdyje Vakaruose besireiškiančios pagrindinės politinės organizacijos – Vyriausiasis Lietuvos išlaisvinimo komitetas (toliau – VLIK), Amerikos lietuvių taryba (toliau – ALT) ir Pasaulio lietuvių bendruomenė (toliau – PLB), – veikdamos tiek individualiai, tiek bendrai, tęsė savo darbus.

Straipsnyje parodoma, kokių veiksmų ėmėsi laisvoji lietuvių, siekdama išlaikyti Vakaruose Lietuvos laisvės bylos aktualumą laikotarpiu tarp Belgrado ir Madrido konferencijų, atskleidžiant ne tik jos pagrindinių organizacijų laisvinimo veiklos naujos kokybės paieškas, bet ir pastangas telkti šias organizacijas į bendrą Lietuvos laisvinimo sąjūdį. Tyrimo objektu pasirinkti pagrindiniai, aktyviausi šio proceso veiksniai – politinė veikla užsiimančios laisvosios lietuvių organizacijos VLIK'as, ALT ir PLB.

Straipsnio autorius 2002 m. paskelbė pirmuosius šios temos tyrimus knygoje „Lietuvos laisvės byla Vakaruose 1975–1990“. Dėl archyvinės medžiagos stygiaus tada buvo apsiribota vien Lietuvos ypatingajame archyve saugoma medžiaga, kas leido nagrinėti laisvinimo darbuotę tik bendruoju aspektu. Šiuo metu Lietuvos centrinę valstybės archyvą papildė daug naujų dokumentų iš Lietuvos Respublikos pasiuntinybių ir konsulatų, veikusių Didžiojoje Britanijoje ir JAV (f. 648, 656, 658), todėl atsirado galimybė Lietuvos laisvinimo veiklą panagrinėti išsamiau.

Kaip šaltinis paminėtina ilgamečio PLB veikėjo Broniaus Nainio knyga „Lietuvos laisvinimo keliu. PLB politinės veiklos atspindžiai“, kur, be kita ko, aprašoma ir šios organizacijos veikla siekiant tautos nepriklausomybės vykstant ESBK procesui. JAV lietuvių bendruomenės (toliau – LB) ir jos narių politinę veiklą – Lietuvos laisvinimo fragmentus tarp Belgrado ir Madrido konferencijų – galima atsekti leidinyje „JAV LB

penki dešimtmečiai. 1951–2002. Auksinis jubiliejus“. Politinis laisvosios lietuvių gyvenimas nagrinėjamu laikotarpiu atsispindi Aleksandro Štromo tekstinio palikimo knygoje „Laisvės horizontai“. ALT politinės veiklos aspektams išryškinti ir patikslinti naudinga ilgamečio šios organizacijos veikėjo Kazimiero Šidlausko knyga „Svarstybos visuomeniniais ir teisiniais klausimais“, kurioje esama nemažai fragmentų, susijusių su Lietuvos laisvinimo problemomis nagrinėjamu laikotarpiu. ALT ir VLIK'o laisvinimo darbai nušviesti ir Jono Aničo knygoje „Daktaro Kazio Bobelio politinė biografija“ bei to paties autoriaus ir Kazio Bobelio leidinyje „VLIK (Vyriausiasis Lietuvos išlaisvinimo komitetas) 1943–1992. Lietuvos laisvinimo darbų chronologija“².

Atskirą šaltinių grupę sudaro nors ir fragmentiškai, bet su tema susiję amžininkų ir politinių veikėjų straipsniai ir pasisakymai nagrinėjamo meto periodinėje lietuvių išeivijos spaudoje – „Aiduose“, ALT biuletenyje, „Darbininke“, „Drauge“, „Eltos informacijoje“, „Europos lietuvių“, „Lietuvių dienose“, „Naujienose“ ir „Pasaulio lietuvių“. Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje esantys šių spaudinių rinkiniai dabar yra išsamesni, nei buvo 2002 m. autoriui rengiant minėtą knygą.

Paminėtini ir naujausi pastarojo meto lietuvių istorikų darbai. Tai Daivos Simanavičiūtės daktaro disertacija „Pasaulio lietuvių bendruomenės raida XX a. 5–8 dešimtmečiuose“, rekonstruojanti ir PLB politinės veiklos aspektus, remdamasi Vytauto Didžiojo universiteto Išeivijos studijų centre saugomais archyvais. Kitas svarbus su tema susijęs tyrimas – Giedriaus Janausko monografija „JAV ir Kanados lietuvių politinis lobizmas XX a. 6–9 dešimtmečiais“. Joje pateikiama plati „kongresinės akcijos“, prisidėjusios prie Baltijos šalių laisvės bylos Šiaurės Amerikoje, panorama³.

VLIK'AS: „KINTANČIOS TARPTAUTINĖS PADĖTIES PROGAS LIETUVOS LABUI IŠNAUDOTI“

Dar 1977 m. rugsėjo 19 d. VLIK'o pirmininkas Kęstutis J. Valiūnas drauge su Lietuvos diplomatinės tarnybos (toliau – LDT) vadovu Stasiu Lozoraičiu pristatė memorandumą, atkreipiantį dėmesį į sovietų valdomoje Lietuvoje pažeidžiamas žmogaus teises, ir pareikalavo nutraukti Lietuvos okupaciją. Memorandumas, kurio autoriai – dr. Domas Krivickas ir kun. Kazimieras Pugevičius, buvo išsiuntinėtas nekomunistinėms Europos valstybėms. Prasidėjus Belgrado konferencijai, VLIK'as paskelbė dar vieną dokumentą, skirtą laisvajai lietuviijai. Jame pabrėžiama, kad ši pasitarimą būtina tinkamai panaudoti Lietuvos laisvinimo labui⁴. Todėl neatsitiktinai į Jugoslavijos sostinę, kad tiesiogiai ištirtų besiklostančią padėtį ir atkreiptų dėmesį į Baltijos kraštus, buvo nusiųstas VLIK'o atstovas kun. K. Pugevičius. Šis neseniai įkurtos Lietuvių informacijos tarnybos (angl. *Lithuanian Information Service*) bendradarbis Belgrade viešėjo 1977 m. spalio 25–31 d. Vykdydamas atsakingą misiją, jis susitiko su JAV ambasadoriumi Jugoslavijoje Albertu Schereriu (jaunesniuolu), kuris buvo ir JAV delegacijos šiame ESBK pasitarime narys. Be to, K. Pugevičius aplankė „New York Times“ laikraščio korespondentą Davidą Andelmanną, Šventojo Sosto delegacijos narį monsinjorą Forizą Munozą ir juos informavo apie laisvosios lietuviijos pastangas vaduoti Lietuvą. Susitikime su Vatikano atstovu buvo pabrėžta, kad „lietuviai katalikai – kankiniai ir religinės laisvės paneigimui besipriešinantieji rezistentai – prašo ir laukia laisvojo pasaulio pagalbos bent keliant viešumon brutalius Sovietų Sąjungos prasižengimus prieš žmogaus teises“, pareikšta, kad lietuvių tauta nori turėti švietimo laisvę ir yra „apsisprendusi siekti

kiekvienai tautai priklausančių suverenumo teisių“⁵. Taip pat buvo susitiktas su Airijos atstovais, kuriems suteikta informacijos apie Lietuvoje pagrindinėje leidžiamą „Lietuvos katalikų bažnyčios kroniką“, fiksuojančią religinės laisvės pažeidimo Sovietų Sąjungoje faktus. VLIK'o suorganizuota ir kun. K. Pugevičiaus įgyvendinta misija padėjo Belgrado susitikime skleisti informaciją apie padėtį sovietų valdomoje Lietuvoje ir čia pažeidinėjamas pagrindines žmogaus teises.

1977 m. gruodžio 3–4 d. Floridos mieste Saint Petersburge vyko metinis VLIK'o seimas, kuriame buvo svarstomos Lietuvos laisvinimo problemos artėjant Belgrado konferencijai. Buvo pažymėta, kad išsivaduoti iš sovietinės priespaudos lietuvių tautai gali padėti tik trijų svarbiausių sąlygų dermė: 1) Lietuvos žmonių valstybinė sąmonė (išlikęs lietuvių tautos valstybingumo jausmas), 2) sovietų imperijos ir sovietinio komunizmo skeldėjimas ir 3) palanki tarptautinė padėtis⁶. Atsižvelgdamas į šias sąlygas, VLIK'as savo ateities veiklą kreipė trimis linkmėmis, t. y. siekė: 1) stiprinti ir išlaikyti Lietuvos valstybingumo gyvastį, 2) viešinti sovietų imperijos ir sovietinio komunizmo prieštarravimus, 3) žadinti lietuvių tautos laisvės ir nepriklausomybės viltį panaudodamas tam kintančios tarptautinės padėties progas.

Šiame VLIK'o seime išsiskyrė du pranešimai Lietuvos valstybingumo klausimais. Vieną jų – „Lietuvos valstybingumo apraiškos ir formos“ – skaitė prof. Bronius Kaslas, o kitą – disidentas dr. A. Štromas. Ypač visus sudomino dr. A. Štromo pranešimas, kuriame buvo kalbama ne vien apie Lietuvos dabartį, bet ir apie ateitį. Pranešėjas patvirtino, kad teisės požiūriu Lietuvos valstybingumas nėra nutrūkęs, tačiau kartu konstatavo, kad atkurti Lietuvos valstybę pagrindais, paremtais iki 1940 m. galiojusia konstitucija, – „nerealistiškas uždavinys“. Todėl būtina, kad LDT, susitarusi su VLIK'u, sudarytų „Lietuvos

valstybės suverenumą įkūnijanti autoritetingą, teisinį, nepriekaištingą ir visų lietuvių pripažįstamą organą“. Buvo pasiūlyta steigti Lietuvos nepriklausomybės programos komisiją, kuri spręstų teritorijos, santykių su kaimyninėmis ir kitomis tautomis, taip pat pilietybės, pagrindinių piliečių teisių, santvarkos pagrindų, bendradarbiavimo su okupantu klausimus. Anot pranešėjo, šio darbo „reikia imtis dabar, nes Sovietų Sąjunga yra priartėjusi mirties tašką“⁷. Be to, A. Štomas siūlė, „kad VLIK'as – toks, koks yra, ar gal bendrai visų sutarta prasme reformuotas“ – būtų įteisintas kaip „Lietuvos seimo (parlamento) modulis“⁸. Beje, ši mintis nebuvo nauja – dar penktajame dešimtmetyje ją plėtojo tuometinis VLIK'o pirmininkas prel. Mykolas Krupavičius. A. Štomo pranešimas atsispindėjo ir VLIK'o seimo nutarimuose. Juose užfiksuota, kad bendradarbiaujant su LDT būtina „išsiaiškinti, susitarti ir imtis atitinkamų veiksmų Lietuvos valstybiniam tęstinumui sutvirtinti ir siekti jo pilnaties atkūrimo“⁹, o tai reiškė, kad VLIK'as įsipareigoja plėtoti Lietuvos valstybingumo idėją. Tačiau seimo pritarimo sulaukė ne visi siūlymai, nes VLIK'as atsargiai vertino JAV, kitų Vakarų valstybių politiką. Turint omenyje, kad „pavergtųjų tautų vienintelė viltis yra JV [JAV. – J. B.] užsienio politikos krypties pakeitime“, pasiūlyta priimti aiškią rezoliuciją. Taip joje atsirado ši formuluotė: „Komunistinei diktatūrai Sovietų Sąjungoje ir tuo pačiu sovietų okupacijai Lietuvoje išsilaikyti padeda Vakarų vyriausybės. Sovietams suteikiama finansinė, technologinė ir politinė parama. Todėl laisvųjų kraštų piliečiai lietuviai skatinami naudoti savo gyvenamųjų kraštų žinių tarnybą ir politinį procesą tos paramos sustabdymui įtakoti.“¹⁰

Kaip žinome, VLIK'ą tuo metu sudarė penkiolika politinių partijų ar rezistencinių sąjūdžių, tad dėl jų nuomonių įvairovės ap-

tartos nuostatos nebuvo priimtos. Tačiau šis VLIK'o seimas, vykęs Lietuvos nepriklausomybės 60-ųjų metų išvakarėse, įvardytinas kaip pasižymėjęs konstruktyviais laisvinimo veiklos siūlymais rengti organizacijoje dalyvaujančių veiksmų konferencijas, stiprinti ryšius su kitomis sovietų valdomomis Rytų Europos tautomis, glaudžiau bendradarbiauti su Pasaulio lietuvių jaunimo sąjunga (toliau – PLJS). Jame buvo pabrėžta, kad VLIK'as ir visa lietuvių visuomenė sudaro „Lietuvos laisvinimo šeimą“, nuo kurios iniciatyvos ir finansinės paramos jai „priklauso Lietuvos bylos gyvybė pasaulio opinijose ir vyriausybėse“¹¹. Bendras visos lietuvių tautos tikslas išliko tas pats – „pastovus, bėgantis, bėgantis siekimas atstatyti nepriklausomą Lietuvos valstybę“, tačiau dabar, įsigaliojus Helsinkio pasitarimo principams, jis buvo papildytas tokiu teiginiu: „Lietuvos gyventojai, remdamiesi esminių žmogaus teisių pagrindu, turi atgauti sąlygas savo laisva valia, demokratiškai tvarkyti savo krašto bei tautos dabartį ir ateitį.“¹²

Didelio atgarsio tarp lietuvių diplomatų ir lietuvių išeivijos žiniasklaidoje sulaukė A. Štomo raginimas vėl kelti „Kybartų aktų“ klausimą. Jo manymu, „tarptautinė atmosfera ir atmosfera lietuvių politinėje visuomenėje labai palanki“ LDT ir VLIK'o susitikimui. Jame turėtų būti sutarta dėl vyriausybės išeivijoje „kaip Lietuvos suverenumą atstovaujančio organo sudarymo, nes reikalinga, kad šis paskutinysis Lietuvos valstybingumo pilnaties ir tęstinumo atstatymo šansas neliktų neišnaudotas“. Lietuvos vyriausybės užsienyje sudarymo faktas, A. Štomo nuomone, padėtų atkurti politinę Lietuvą. Tolesnis žingsnis – tokios vyriausybės pripažinimas tarptautiniu mastu – būtų svarbus dėl dviejų priežasčių: 1) ši vyriausybė „negalės nebūti pripažinta tokia visų už nepriklausomybės atkūrimą nusistačiusių lietuvių krašte ir svetur“; 2) kritiškai

laisvinimo veiklą vertinanti „Santara–Šviesa“ „negalėtų nenusilenkti tokiai vyriausybei“¹³. Tačiau, LDT vadovo S. Lozoraičio nuomone, „šis dalykas [...] dabar sukeltų eilę painingų problemų, paliečiančių pirmoje eilėje mūsų diplomatinę tarnybą ir šiokią tokią ramybę“¹⁴. Kita vertus, šis „projektas yra trisdešimčia metų pavėluotas arba dar per ankstyvas“¹⁵: pavėluotas, nes „Kybartų aktų“ ginčai baigti, o ankstyvas, nes Sovietų Sąjungoje nematyti esminių pokyčių. S. Lozoraičiui antrino ir diplomatas Albertas Gerutis. Jis sakė: „Vyriausybės sudarymas būtų praeityje (penktajame dešimtmetyje) turėjęs tam tikros reikšmės kraštui kaip vilties (ar net iliuzijos) šaltinis, o gal ir išeivijai suementuoti ir sudinaminti.“ Tačiau dabar, praėjus daugiau nei trisdešimt penkeriems metams nuo „Kybartų aktų“, kurti Lietuvos vyriausybę nerealu, nes ji nebūtų pripažinta nė vienos svetimos vyriausybės¹⁶.

Ivertindamas A. Štromo, kaip sovietologo, įžvalgumą svarstant apie SSRS žlugimą, VLIK'as, kreipdamasis į lietuvių tautą nepriklausomybės 60-mečio išvakarėse, išreiškė savo tvirtą nuomonę: „Lietuvos išlaisvinimas nėra svajonė, imperijos nėra amžinos. Sovietinis, rusiškas kolosas pamažu, bet nepakeičiamai artėja prie subyrėjimo. Laisvojo pasaulio lietuvių uždavins prisidėti prie šio proceso pagreitinimo ir sustiprinimo Lietuvos išlaisvinimo pastangų.“¹⁷

VLIK'o 1978 m. darbuose daug dėmesio buvo skiriama leidybai. Be periodiškai šešiomis kalbomis (lietuvių, anglų, prancūzų, italų, portugalų ir ispanų) leidžiamo „Eltos informacijų“ biuletenio, įsipareigota skelbti istorinę informaciją apie Lietuvą anglų kalba. Antai Mykolas Drunga rengė enciklopedinį leidinį apie Lietuvą, Stepas Zobarskas redagavo dr. Juozo Pajaujo knygą apie sovietų okupaciją, o Algis Rukšėnas – dr. Domo Jasačio knygą apie nacių okupaciją. Be to, iškelta mintis apie lietuvių tautos siekius

„painformuoti bolševikinės diktatūros pavergtą ir rusų tautą jos kalba“¹⁸.

1978 m., nepriklausomybės šventės dienomis, VLIK'o pirmininkas dr. K. J. Valiūnas sulaukė JAV prezidento Jimmy'io Carterio laiško. Jame dar kartą patvirtinama, kad JAV politika Baltijos valstybių atžvilgiu nesikeis, ir pažymima, kad Belgrado konferencijoje buvo atkreiptas dėmesys į Helsinkio baigiamąjo akto aštuntąjį punktą, aptariantį žmogaus teises ir laisvą tautų apsisprendimą. Toliau prezidento laiške cituojama JAV delegacijos nuostata: „Amerikiečiai negali pritarti ar suprasti dar kai kurių jaučiamą, atrodo, būtinumą užmesti savo vidines ir / ar išorines santvarkas kitiems.“¹⁹ Laiške primenama, kad dar prieš prezidentą Woodrow Wilsoną ir 1919 m. Versalio taikos konferenciją, kuri skelbė laisvo tautų apsisprendimo teisę, prezidentas Jamesas Monroe 1820 m. yra raginęs „Europos galybes netrukdyti naujom respublikom spręsti savo politinius likimus“²⁰. Šis laiškas VLIK'ui liudijo nekinamą JAV požiūrį į laisvo tautų apsisprendimo principą ir patvirtino, jog prasminga toliau siekti, kad Lietuva būtų išlaisvinta.

Ieškodamas galutinio sutarimo, kaip sutvirtinti Lietuvos valstybės tęstinumą ir „jos pilnaties atkūrimą“, VLIK'as derino pozicijas su LDT per jos vadovą S. Lozoraitį. Šiuo klausimu buvo nuolat tariamasi. 1978 m. kovo 14–15 d. Romoje vyko eilinis toks susitikimas. Jame abi šalys sutarė, „kad valstybingumo tęstinumui užsienyje turi būti skiriamas didesnis dėmesys, tačiau tęstinumo padėties atkūrimas nėra aktualus“²¹. Vadinasi, buvo užsibrėžta stipriau reikšti Lietuvos valstybinį tęstinumą, sutvirtinant LDT ir suaktyvinant VLIK'o, kaip Lietuvos politinės valios reiškėjo, laisvinimo veiklą. VLIK'o pirmininkas 1978 m. spalio mėn. dar kartą susitiko su LDT vadovu. Susitikime buvo aptarta garbės konsulų veiklos svarba ir pareikšta, kad JAV valstybės departamentas

„sutinka priimti naujus garbės konsulus“²². Antai Bostonas buvo laikomas vienu iš realiausių JAV miestų, kuriame ketinta turėti garbės konsulą.

Šis antrasis VLIK'o pirmininko apsilankymas Romoje buvo svarbus ir dar vienu požiūriu. 1978 m. spalio 16 d. Vatikane buvo inauguruotas popiežius Jonas Paulius II. Su naujuoju popiežiumi buvo siejamos viltys suaktyvinti Lietuvos laisvinimą. Pasak K. J. Valiūno, „lenkų kilmės Šv. Tėvo išrinkimas yra svarbus politinis ėjimas, nes Vatikanas tuo parodė, kad sovietų okupuotų ar satelitinių kraštų katalikai ne tiktai nėra užmiršti, bet kad jų kova už religiją ir tautų laisvę yra dabar užkelta lygiai iki šiol nebuvusio aukštumo“²³. Iš naujojo popiežiaus buvo viliamasi sulaukti konkrečios paramos laisvinant Lietuvą. Keliant Lietuvos laisvės bylą tarptautinėje plotmėje, VLIK'ui buvo svarbu palaikyti ryšius su sovietų valdomos Rytų Europos tautų išeiviais ir siekti bendro jų sutarimo. Pavyzdžiui, 1977 m. lapkričio 12 d., Lietuvos ir Ukrainos valstybių atkūrimo 60-mečio išvakarėse, VLIK'o pirmininkas K. J. Valiūnas ir Ukrainos tautinės respublikos prezidentas išeivijoje Mykola Liwickis Filadelfijoje pasirašė draugiškumo deklaraciją. Pirmame dokumento punkte numatoma „siekti glaudesnio bendradarbiavimo mūsų tautų iš sovietinės priespaudos išsivadavimo šventoje kovoje“, kol bus atkurta „Lietuvos ir Ukrainos pilna nepriklausomybė“, o antrame kalbama apie tautų santykius valstybėms atgavus nepriklausomybę ir raginama „tęsti mūsų tautų istorinę, tradicinę draugystę“, plėtoti kultūrinį bendradarbiavimą ir puoselėti draugiškus santykius²⁴. Prieš pasirašydamas šią deklaraciją, VLIK'as konsultavosi su LDT, o gavęs jos pritarimą išreiškė viltį, kad dokumentas turės teigiamos įtakos ukrainiečių vienybei. Šiuo dokumentu buvo paliudytas lietuvių ir ukrainiečių santykių, paremtų istorine draugiška kaimynyste ir

nukreiptų prieš tą patį pavergėją – sovietus, panašumas²⁵. Poreikį pasirašyti atitinkamą lietuvių ir lenkų draugiškumo deklaraciją 1978 m. spalio mėn. išsakė su VLIK'o pirmininku Paryžiuje susitikęs išeivijos lenkų intelektualas, „Kultūros“ žurnalo vyriausiasis redaktorius Jerzy Giedroycas²⁶.

Tuo pat metu J. K. Valiūnas lankėsi ir Vakarų Vokietijos sostinėje Bonoje, kur jam pavyko susitikti su Vokietijos Federacinės Respublikos užsienio reikalų ministerijos atstovu. Šio susitikimo metu J. K. Valiūnas buvo patikintas, kad Vakarų Vokietija „nepripažins Lietuvos inkorporacijos neteisėtu būdu Sovietų Sąjungon“. Kartu vokiečiai pareiškė esą suinteresuoti turėti ryšių su Lietuva ir ieškančys savo šalyje miesto partnerio Vilniui. Naudodamasis proga, J. K. Valiūnas paprašė Vakarų Vokietijos valdžios paramos lietuvių Hiutenfeldo Vasario 16-osios gimnazijai²⁷.

Kad artėja Madrido konferencija, pirmą kartą išreikštas susirūpinimas metiniame VLIK'o seime, kuris vyko 1978 m. gruodžio 9–10 d. Čikagoje. Neatsitiktinai jame skaitytame pagrindiniame pranešime iškelta žmogaus teisių problematika. Renginyje viešėjęs Lietuvos Helsinkio grupės narys Tomas Venclova nušvietė žmogaus teisių padėtį Lietuvoje ir pažymėjo, kad tėvynėje „žmonės domėjosi Helsinkio aktuose paskelbtomis naujomis mintimis“ ir kad tai buvo „didelė sensacija“ sovietų gyvenime. Bronius Nemickas, kalbėdamas apie žmogaus teises ir Madrido konferenciją, ragino atsisakyti minties, „esą Helsinkio aktai pripažino okupaciją Lietuvoje“²⁸. Buvo pasiūlyta burtis į politinių klausimų žinovus telkiančią išeivių iš Baltijos šalių politinių junginių grupę ir tinkamai pasirengti ESBK peržvalgai Madride. Be to, šiame renginyje iškelta mintis reformuoti VLIK'o seimą, sutelkiant šią organizaciją sudarančias grupes. Iš penkiolikos į VLIK'ą įeinančių sąjūdžių ir politinių srovių pa-

siūlyta sudaryti penkias grupes. Vis dėlto galiausiai nutarta, kad VLIK'as turėtų likti „plačios skalės politiniu organu, kuris turi atspindėti europinę prasmę subrendusios visuomenės svorinį pasiskirstymą“²⁹.

1979-ieji tapo VLIK'o vadovybės kaitos metais. 1978 m. spalio mėn. pasibaigus J. K. Valiūno pirmininkavimo laikui ir jam atsisakius kandidatuoti penktai kadencijai, tų pačių metų lapkričio 28 d. devynios iš penkiolikos VLIK'ą sudarančių grupių į šį postą pasiūlė dr. K. Bobelio kandidatūrą³⁰. Kitas siūlomas kandidatas buvo dr. D. Krivickas. Oponentai baiminosi, kad K. Bobelis, atstovaujantis „patriotiniam ekstremizmui“, gali „diskredituoti VLIK'ą“³¹, tačiau 1979 m. kovo 11 d. Čikagoje įvykusiame VLIK'o tarybos posėdyje naujuoju organizacijos pirmininku tapo kaip tik jis. Naujoji septynių narių VLIK'o valdyba buvo sudaryta atsižvelgiant partinio principo. Į ją įėjo dr. Elena Armanienė, prof. Jonas Balys, Jonas Daugėla, dr. Kostas Jurgėla, prof. D. Krivickas, dr. Jonas Stiklorius, dr. Jokūbas Stukas ir naujasis organizacijos pirmininkas. Savo veiklą ji pradėjo 1979 m. balandžio 28 d. Čikagoje paskelbdama deklaraciją, kurioje pabrėžiamas ryžtas tęsti „kovą už Lietuvos nepriklausomybę“. „Lietuvių kova už tautos laisvę ir savo valstybę nesikeičia, ji yra nuolatinė, visuotinė, besąlyginė ir vedanti į pergalę, – teigiama šiame dokumente. – Nepriklausomybės kovos pagrindą sudaro Tėvynę, Tautą ir Laisvę mylį lietuviai okupuotoje Lietuvoje, bet toje kovoje aktyviai dalyvauja ne tik tie, kurie kenčia tremtį ar įkalinimą Sovietų Sąjungoje, bet ir tie, kurie gyvena užsienyje, laisvajame pasaulyje.“³² Vadinasi, čia iškelta bendra visos tautos, siekiančios išlaisvinti tėvynę, idėja. Siekiant šio tikslo pasisakoma „už visų lietuvių vienybę, kuo didesnę tarpusavio susiklausymą, prasmingą darbų pasiskirstymą ir glaudų visų politinių, kultūrinių, religinių ir šalpos

veiksnių bendradarbiavimą“³³. Kalbant apie bendravimą su okupuotu kraštu, deklaracijoje raginama „įžvelgti į mūsų artimųjų ir visos tautos sunkią moralinę, materialinę, religinę ir politinę padėtį ir sąžiningai skirti, kas yra pavergtieji ir kas yra pavergėjai“. Tikint moraliniais įsipareigojimais, kviečiama išlaikyti „tautinę lietuvių savigarbą ir atsakomybę“³⁴. Vis dėlto svarbiausias 1979 m. VLIK'o deklaracijos momentas yra pasižadėjimas lietuvių tautos vardu ir toliau pasauliui skelbti apie „mūsų tautos prigimtinę teisę, įsipareigojimą ir besąlyginį nusistatymą būti laisvais, nepriklausomais ir atstatyti suvereninę Lietuvos valstybę“³⁵. 1979 m. balandžio 28 d. vykusiame VLIK'o valdybos posėdyje buvo aptartas ir pasirengimas Madrido konferencijai, o kartu sutarta koordinuoti veiklą šiuo klausimu³⁶.

1979 m. VLIK'as tikėjosi sulaukti JAV Kongreso rezoliucijos ir laikė tai vienu reikšmingiausių savo veiklos siekių. Rezoliucijoje turėjo būti raginama Helsinkio baigiamojo akto įsipareigojimų peržvalgos konferencijoje kelti ESBK „VIII-ojo straipsnio pritaikymo okupuotai Lietuvai“ klausimą. Šis principas, čia įvardytas kaip straipsnis, teigė visų tautų teisę „bet kada ir kaip jos nori nuspręsti savo vidaus ir užsienio politinį statusą“³⁷. Apie kryptingą darbą šia linkme VLIK'o valdybos posėdyje, vykusiame 1979 m. birželio 9 d., informavo pirmininkas dr. K. Bobelis. Jis pranešė, kad VLIK'o pastangomis JAV Kongresui siūloma rezoliucija „dėl nelegalaus Pabaltijo tautų inkorporavimo į Sovietų Sąjungą, dėl nelegaliai okupuotojoje teritorijoje laikomų Sov. Sąjungos kariuomenės dalinių“³⁸. Vykstant pasirengimui Madrido konferencijai, VLIK'o pirmininkas K. Bobelis tų pačių metų birželio 26 d. liudijo JAV Atstovų Rūmų Užsienio reikalų komisijos posėdyje. Pirmininko nuomone, „Pabaltijo klausimo iškėlimas Madrido konferencijoje [...] yra gyvybinės reikšmės septynių milijonų lietuvių,

latvių ir estų išsilaikymui“. Jis pažymėjo, kad Baltijos šalių žmonės „nenusilenks Sovietų Sąjungos pavergimui, kolonijiniam išnaudojimui ir genocidiniam rusinimui“. Taip pat jis priminė Molotovo–Ribbentropo paktą, Lietuvos okupaciją, JAV politiką Lietuvos atžvilgiu, Helsinkio baigiamojo akto principų pažeidimus okupuotame krašte³⁹.

VLIK'ą parėmus ALT organizacijai, 1979 m. liepos 26 d. kongresmenas Edwardas Derwinskis, kitiems 47 Kongreso nariams pritariant, paskelbė rezoliucijos dėl Baltijos šalių (*House Concurrent Resolution* (HCR), 147) tekstą. Pirmajame dokumento punkte JAV delegacija Madride raginama kelti Helsinkio baigiamojo akto aštuntojo principo vykdymo problemą, kad „laisvo apsisprendimo teisė būtų sugrąžinta lietuvių, latvių ir estų tautoms, buvusiems Tautų Lygos nariams, laisvų rinkimų būdu, pravestų Jungtinių Tautų priežiūroj, visiems sovietų kariniams daliniams ir visam politiniam, administraciniam ir policijos personalui pasitraukus iš Lietuvos, Latvijos ir Estijos“⁴⁰. Kartu kviečiama pasitelkus įvairius žiniasklaidos kanalus ir tarptautines agentūras atkreipti pasaulio dėmesį į Baltijos valstybių padėtį. Šitai padėtų minėtiems kraštams su kitų valstybių parama atgauti nepriklausomybę. Be to, rezoliucijoje reiškiamas susirūpinimas naujuoju SSRS pilietybės įstatymu, kuris gali pakenkti baltų kilmės JAV piliečių interesams.

1979 m. rugpjūčio 18 d. VLIK'o valdyba posėdžiavo savo naujojoje, iš Niujorko į JAV sostinę Vašingtoną perkeltaje būstinėje (buvo siekiama įsikurti arčiau JAV oficialiosios valdžios įstaigų). Posėdžio dalyviai buvo supažindinti su Kongreso rezoliucija ir informuoti apie Lietuvos žmonių teisių komisijos (LŽTK, *Lithuanian Human Rights Commission*) veiklą artėjant Madrido konferencijai. Buvo pabrėžta bendradarbiavimo su kitomis laisvosios lietuvių organizaci-

jomis svarba, nurodyta rūpintis leidiniais apie Lietuvą⁴¹. Tų pačių metų rugpjūčio mėn. VLIK'as sulaukė 45 pabaltiečių memorandumo. Šis Lietuvos, Latvijos ir Estijos disidentų dokumentas pasmerkė Molotovo–Ribbentropo paktą ir įvardijo jį kaip dviejų didžiųjų istorijos tironų – Adolfo Hitlerio ir Josifo Stalino – sąmokslą, „nukreiptą prieš taiką bei žmogiškumą ir įžiebusį II Pasaulinį karą“⁴². Šis kreipimasis, paskelbtas Maskvoje minint 40-ąsias Molotovo–Ribbentropo pakto metines, su Vakarų žiniasklaidos pagalba jau rugpjūčio 24 d. buvo išplatintas visame pasaulyje. Reaguodamas į šį reikšmingą pavergtų tėvynainių žingsnį ir siekdamas atkreipti į jį pasaulio dėmesį, VLIK'o pirminkas rugpjūčio 31 d. išsiuntinėjo telegramas ir raštus trisdešimčiai ESBK signatarių, išskirdamas penkias socialistinio bloko šalis. Tuo dar kartą buvo priminti Baltijos tautų laisvės lūkesčiai ir Helsinkio baigiamojo akto principų įgyvendinimo svarba⁴³.

Rusiškas 45 pabaltiečių memorandumo variantas, jo angliškas atitikmuo ir lietuviškas vertimas buvo paskelbti specialioje „Eltos informacijų“ laidoje 1979 m. spalio 4 d. Ten pat VLIK'as, ragindamas remti sovietų okupuotų baltų protestą, pasiūlė tris šio protesto būdus. Laisvoji lietuvių buvo skatinama: 1) atkreipti savo gyvenamųjų kraštų vyriausybių dėmesį į neteisėtą Pabaltijo okupaciją ir daryti spaudimą SSRS, kad ši neteisybė būtų atitaisyta, 2) „garsinti pasaulyje pasirašiusius kreipimąsi asmenis kaip kovotojus už žmogaus ir tautos teises ir tuo prisidėti prie jų saugumo ginant nuo sovietų represijų“, be to, 3) „šis drąsus pabaltiečių žygis ir jo vykdymo lietuviams neturi būti pamiršti“. Toliau pasauliui pareiškama, kad Baltijos kraštai ir vėl bus laisvi ir nepriklausomi⁴⁴.

Prieš prasidedant 1979 m. metiniam VLIK'o seimui sulaukta žinios, kad JAV Atstovų Rūmai tų metų lapkričio 13 d. vienu balsu priėmė rezoliuciją Baltijos kraštų

klausimu HCR Nr. 200. Rezoliucijos tekstas iš esmės išliko toks pat, koks buvo siūlomas projekte, ir nurodė JAV delegacijai Madride kelti Baltijos valstybių klausimą siekiant surengti jose laisvus rinkimus⁴⁵. VLIK'o pirmininkas dr. K. Bobelis 1979 m. gruodžio 8 d. kalbėdamas Baltimorėje, kur vyko metinis seimas, šį dokumentą įvertino kaip ypač svarbų: „Šios rezoliucijos galutinis pravedimas yra didelės reikšmės Lietuvos bylai. Mes tikimės, kad jos pravedimas turės įtakos kitų valstybių vyriausybėms, kiek tai liečia Pabaltijo valstybių klausimo iškėlimą Madrido konferencijoje.“⁴⁶ Metiniame seime buvo pabrėžta būtinybė plėtoti ir koordinuoti politinę veiklą. VLIK'o pirmininko nuomone, reikia dirbti keturiomis kryptimis:

- 1) atgaivinti, stiprinti ar įkurti VLIK'o atstovybes įvairiose tiek lietuvių gyvenamose, tiek negyvenamose šalyse. Veikiant šia linkme, numatyta, pasitarus su užsienio šalyse veikiančiomis lietuvių organizacijomis, sustiprinti jų atstovavimą Lietuvos laisvės bylai. Pabrėžta būtinybė išplėsti veiklą lietuvių negyvenamose šalyse (pvz., Norvegijoje, Olandijoje, Arabų ir Afrikos šalyse). Iškelta ir naujovė – VLIK'as užsibrėžė užmegzti tiesioginius ryšius su okupuoto krašto tautiečiais, dalyvaujančiais pasipriešinimo kovoje;

- 2) koordinuoti įvairių kraštų laisvosios lietuvių organizacijų veiklą keliant Lietuvos laisvės bylą. VLIK'as pažymėjo LŽTK veiklos svarbą, iškelė ALT, PLB, LDT ir VLIK'o atstovybių Argentinoje (vadovas Aleksandras Mičiūdas), Didžiojoje Britanijoje (vad. Zigmas Juras), Prancūzijoje (vad. Adolfas Venckus) ir Italijoje (vad. prel. Vincas Mincevičius) reikšmę;

- 3) VLIK'ui imtis moralinės atsakomybės už laisvosios lietuvių organizacijų santykius. Čia pirmiausia turimas omenyje lietuvių chartos principų vykdymas, jų taikymas organizacijų tarpusavio santykiuose;

- 4) toliau bendradarbiauti su LDT rengiant bendrus svarbesnius VLIK'o ir LDT pareiškimus ar memorandumus. Antai tuo metu VLIK'as buvo pradėjęs diskusiją su LDT dėl 45 pabaltiečių memorandumo tolesnės eigos⁴⁷.

Šiame seime priminta, kad svarbiausiu dalyku keliant Lietuvos laisvės bylą tarptautiniu mastu laikytinas tinkamas pasirengimas Madrido konferencijai. Tai, anot VLIK'o seimo, „vienas iš mums prieinamiausių tarptautinių forumų Lietuvos bylos pristatymui“, bet sėkmė „priklausys nuo visų lietuvių garsaus balso, energingos ir gerai koordinuotos akcijos“⁴⁸. Tam turėjo padėti LŽTK rengiama medžiaga ir priimtoji JAV Kongreso rezoliucija Nr. 200.

Žvelgiant į Lietuvos laisvės bylos perspektyvą 1980 m. buvo surengtas simpoziumas. Jame vienareikšmiškai pažymėta, kad „prasivėręs Helsinkio takas, kuriuo darosi nors dalinai įmanoma atskleisti pasauliui apie tautų apsisprendimo ir žmogaus teisių paneigimą okupuotose Pabaltijo valstybėse“. Taigi buvo aiškiai išsakyta teigiama Helsinkio baigiamojo akto įtaka siekiant aktyviau kelti Lietuvos laisvės bylą. Naujų impulsų žadėjo ir Maskvoje paskelbtas 45 pabaltiečių memorandumas. Jis buvo įvertintas kaip „nepaprastai drąsiai ir sumaniai parašytas raštas, kuris rodo neįprastinį faktų žinojimą ir teisinę orientaciją“⁴⁹.

Kaip pažymėjo LŽTK pirmininkas dr. D. Krivickas, Madrido konferencija bus uždaras renginys. Jis siūlė surinktus sovietų žmogaus teisių pažeidinėjimo faktus kelti viešojoje erdvėje ir skelbti žiniasklaidoje. Kita vertus, nors žinota, kad JAV Kongreso rezoliucija nėra įstatymas, bet viltasi, kad JAV administracija išreikš „Kongreso nuotaikas“ Helsinkio akto svarbos ir laisvo tautų apsisprendimo klausimu⁵⁰. Apibendrinant galima pasakyti, kad VLIK'o seimas Baltimorėje sukonkretino Lietuvos

laisvės bylos veiksmus artėjant Madrido susitikimui.

Sovietų Sąjungai įsiveržus į Afganistaną, VLIK'as greitai reagavo į susiklosčiusią padėtį ir tuos įvykius susiejo su 1940 m. Baltijos šalių okupacija. Ta proga 1980 m. sausio 17 d. buvo paskelbtas VLIK'o atsisaukimas. Patvirtinus organizacijos įsipareigojimą atkurti Lietuvos nepriklausomybę, jame buvo pabrėžta laisvinimo veiklos „artimame ryšyje su Diplomatinė tarnyba, visais patriotiškų tikslų lietuviais ir visomis organizacijomis“ svarba, kviečiama prisidėti prie JAV ir kitų Vakarų valstybių organizuojamo ekonominio ir technologinio SSRS boikoto⁵¹. Lietuviai buvo kviečiami solidarizuotis ir nevykti į Sovietų Sąjungą. Be to, VLIK'o pirmininkas K. Bobelis, paveiktas Afganistano įvykių, nusiuntė laišką JAV prezidentui J. Carteriui. Jame buvo išreikštas pasitenkinimas „ūkiniu ir technologiniu embargo“ sovietams ir priminta, kad laisvoji lietuvija raginama nesilankyti SSRS⁵². Ši nuostata liudijo, kaip išmoningai VLIK'as pasinaudojo tarptautine padėtimi, primindamas Vakarams Lietuvos ir kitų Baltijos šalių laisvinimo problemą.

1980 m. VLIK'as palaikė ryšius ir su kitomis demokratinėmis valstybėmis. Tų metų balandžio–gegužės mėn. organizacijos pirmininkas K. Bobelis viešėjo Pietų Amerikoje. Iki tol VLIK'as turėjo savo atstovybę tik Argentinoje, o po šios viešnagės atidarė atstovybes Urugvajuje (atstovas Gvidas Mačanskis), Brazilijoje (ats. Jonas Valavičius) ir Venesueloje (ats. Henrikas Gavorskas)⁵³. Tų pačių metų rugsėjo pab.–spalio mėn. VLIK'o pirmininkas lankėsi vienuolikoje Europos šalių Helsinkio baigiamojo akto signatarių. Šis vizitas buvo skirtas artėjančiam Madrido susitikimui. Kiekvienai iš aplankytų šalių – Italijai, Vakarų Vokietijai, Šveicarijai, Lichtenšteiniui, Belgijai, Anglijai, Danijai, Prancūzijai, Ispanijai, Portugalijai

ir Liuksemburgui – buvo įteiktas VLIK'o su LDT parengtas memorandumas. Jame apžvelgiamas 45 pabaltiečių kreipimasis, primenama, kad sovietai okupuotoje Lietuvoje pažeidinėja žmogaus teises, ir prašoma Madrido susitikime kelti Lietuvos klausimą.

Siekiant, kad būtų įgyvendinti Helsinkio baigiamojo akto įsipareigojimai, sovietams buvo iškelti trys reikalavimai: 1) išvesti iš Lietuvos karines, politines ir milicijos pajėgas už ribų, numatytų 1920 m. liepos 12 d. sutartimi su Maskva, 2) paleisti visus lietuvių politinius kalinius iš kalėjimų, lagerių, psichiatrijos ligoninių, vidinės tremties ir kitų nelaisvės vietų, įskaitant prievartinę tarnybą sovietų armijoje, 3) nutraukti asmenų, kurie praktikuoja savo religiją, laikosi kultūrinių tradicijų, gina pagrindines žmogaus teises ir laisves, persekiojimą⁵⁴.

Iš visų susitikimų Europoje išsiskyrė VLIK'o pirmininko viešnagė Italijoje ir Vatikane. 1980 m. rugsėjo 12 d. su LDT vadovu S. Lozoraičiu Romoje buvo aptartas Lietuvos laisvinimas artėjant Madrido konferencijai. Buvo ketinama veikti „pagal susidariusias sąlygas“, be „politinės strategijos“. Apie tokią VLIK'o nuostatą LDT atsiliepė kritiškai ir pareiškė, jog jį „domina tikrai tokios problemos, kurios atkreipia masių dėmesį“⁵⁵. Įsimintinas ir dr. K. Bobelio susitikimas su popiežiumi Jonu Pauliumi II, kurį padėjo surengti prel. Audrys Bačkis⁵⁶. Jo metu kalbos buvo sakomos lietuvių kalba. Šventajam Sostui buvo įteiktas memorandumas. Kitas svarbus susitikimas įvyko tų pačių metų spalio 1 d. Briuselyje, kur Europos Parlamento vicepirmininkas dr. Egonas Klepschas pažadėjo artimiausioje sesijoje padaryti pareiškimą dėl Baltijos valstybių padėties artėjant Madrido susitikimui⁵⁷. VLIK'o su LDT parengtas memorandumas dar buvo įteiktas Maltai, Austrijai ir Olandijai, o kitoms ESBK proceso šalims, tarp jų ir satelitiniams sovietų blokui, išsiuntinėtas paštu⁵⁸.

VLIK'as dar labiau susirūpino žmogaus teisių ir laisvių padėtimi Lietuvoje, kai Madrido konferencijos išvakarėse iš ten buvo sulaukta žinios apie sėkmingą disidentų Vlado Šakalio pabėgimą iš okupuoto krašto per geležinę uždangą į Švediją. Globojamas VLIK'o vicepirmininko Liūto Griniaus, jis atvyko į JAV ir aplankė didesnes lietuvių kolonijas. V. Šakalys, vienas iš 45 pabaltiečių memorandumo autorių, šiuose susitikimuose įtikinamai kalbėjo Vakarų pasauliui apie padėtį sovietų valdomoje Lietuvoje. Skleisdamas tiesą apie tikrovę už geležinės sienos, jis pateikė originalių interpretacijų. Antai jis sakė, kad anapus sienos „pasisakymai už nepriklausomos Lietuvos sukūrimą, žmogaus teisių pažeidimų išskėlimas, represijų pasmerkimai yra traktuojami kaip antitarybiniai“, nes, anot disidentų, „tai silpnina sovietų valdžią ir siekia parodyti, kad Tarybų valdžia yra Lietuvos nepriklausomybės priešas, žmogaus teisių pažeidimų vykdytoja ir teisintoja, represijų apologetė“⁵⁹.

JAV leidžiamame žurnale „Freedom Appeals“ V. Šakalys paskelbė atsisaukimą „Už tuos, kurie negali kalbėti“⁶⁰. Šiame Madrido konferencijai skirtame žurnalo numeryje jis siūlė Madride svarstyti penkis klausimus: 1) paskelbti negaliojančiu Molotovo–Ribbentropo paktą kaip tebeturintį „ypatingo poveikio žmogaus teisių padėčiai Vidurio ir Rytų Europoje“, 2) iškelti tautų apsisprendimo klausimą, 3) paleisti į laisvę suimtus Antaną Terlecką, Julijų Sasnauską, Algirdą Statkevičių, Martą Niklūsą ir kitus, 4) globoti persekiojamas Baltijos šalių disidentų šeimas ir leisti joms susijungti, 5) atminti sovietų „mėginimus diskredituoti už žmogaus ir tautų laisvę kovojančių asmenų parodymus ir pastangas užkirsti jiems kelią į Madrido konferenciją“⁶¹.

ALT: „LIETUVOS LAISVINIMO PROGRAMOS CENTRINĖ AŠIS – HELSINKIO BAIGIAMASIS AKTAS“

ALT laikėsi tvirto požiūrio į Helsinkio baigiamąjį aktą ir siekė Helsinkio procesą panaudoti Lietuvai laisvinti. Jau po Helsinkio pasitarimo, 1975 m. lapkričio 22 d., buvo paskelbti penki Lietuvos laisvinimo etapai, kurie tapo ilgalaike ALT programa. Pirmieji du iš šių etapų – gauti oficialų JAV valdžios patikinimą, kad bus toliau vykdoma Lietuvos inkorporavimo į SSRS nepripažinimo politika ir kad ESBK nepakeitė JAV požiūrio į Baltijos valstybių inkorporavimą į SSRS, – jau buvo įgyvendinti iki Belgrado konferencijos. Dabar buvo trečiojo etapo – Helsinkio pasitarime priimtų išpareigojimų ir suformuluotų principų taikymo ir panaudojimo laisvinimo veikloje – įgyvendinimo metas. Jis prasidėjo Belgrade ir buvo vykdomas iki Madrido konferencijos. Interpretuodama Helsinkio baigiamojo akto principus, ALT laikėsi nuostatos, kad žmogaus teisės ir laisvės yra neatsiejamos nuo tautų laisvės siekio. Dar po 1977 m. balandžio 21 d. Vašingtone įvykusio JAV delegacijos ESBK susitikimo su ALT pirmininku dr. K. Bobeliu vienas aktyviausių Lietuvos reikalų gynėjų senatorius Robertas Dole'as nusprendė į savo patarėjų tarybą kviestis Amerikos etninių grupių atstovus. Dideliu tiek ALT, tiek visos laisvosios lietuvių laimėjimu laikytinas dr. K. Bobelio pakvietimas tapti šios R. Dole'o patarėjų tarybos nariu. 1977 m. lapkričio 19–29 d. ALT pirmininkas lankėsi Belgrade, kur jau vyko ESBK peržvalgos konferencija dalyvaujant JAV delegacijai, vadovaujamai ambasadoriaus Arthuro J. Goldbergo⁶². Lietuvai, o kartu ir kitoms Baltijos šalims ypač svarbi buvo lapkričio 25 d. senatoriaus R. Dole'o iš Belgrado konferencijos tribūnos pasakyta kalba, kurioje buvo oficialiai išreikštas JAV požiūris į sovietų pavergtą

valstybių padėtį: „Yra faktas, kad Jungtinės Amerikos Valstijos niekad nepripažino Baltijos valstybių Lietuvos, Latvijos ir Estijos inkorporavimo į Sovietų Sąjungą ir oficiali JAV nepripažinimo politika nebuvo paveikta Europos saugumo konferencijos rezultatais. Šis pastovus Jungtinių Valstijų politikos principas yra remiamas Jungtinių Valstijų Kongreso.“⁶³

Nors toliau kalbėdamas senatorius R. Dole'as vadovavosi JAV valstybės departamento nubrėžta politikos linija ir teigė, kad „tautų apsisprendimas yra Amerikos emigrantų [...] tautinių mažumų reikalas“, tai nesumenkino šios kalbos reikšmės⁶⁴. Iš tarptautinės ESBK tribūnos JAV oficialiai patvirtino nepripažįstanti prievartinio Baltijos valstybių įtraukimo į Sovietų Sąjungą fakto. Replikuodamas į šią JAV delegacijos nario senatoriaus R. Dole'o kalbą, SSRS delegacijos vadovas Jurijus Voroncovas pakartojo stereotipinę frazę, esą Baltijos valstybės savanoriškai įstojusios į Sovietų Sąjungą, ir pridūrė, jog po ketverių penkerių metų šį faktą pripažins ir amerikiečiai. Į tai reaguodamas JAV delegacijos vadovas A. J. Goldbergas dar kartą pakartojo tvirtą JAV poziciją, kad Baltijos valstybės yra „Sovietų Sąjungos nelegaliai okupuotos ir tos okupacijos JAV nepripažino ir nepripažins ir į Helsinkio aktą jis [inkorporavimo faktas. – J. B.] nėra įtrauktas“⁶⁵. Taip ALT, tiesiogiai veikiant per JAV delegacijos narį, pasisėkė ESBK padaryti tai, ko nepavyko pasiekti Jungtinėse Tautose (toliau – JT), – iškelti Lietuvos, drauge ir kitų Baltijos valstybių laisvės bylos klausimą, o tai padaryta remiantis Helsinkio baigiamojo akto aštuntuoju principu, teigiančiu visų tautų laisvo apsisprendimo teisę.

Sugrįžęs iš Jugoslavijos sostinės, ALT pirmininkas K. Bobelis, siekdamas pagarsinti laisvinant Lietuvą pasiektus laimėjimus, drauge su ALT vadovybe 1978 m. surengė šešis simpoziumus. Šiuose informacinio

ir diskusinio pobūdžio renginiuose buvo gvildenamos dvi temos: 1) ALT, jos darbai ir planai ir 2) Lietuvos laisvinimo darbai po Helsinkio ir Belgrado konferencijų. Simpoziumai vyko Čikagoje (1978 m. vasario 5 d.), Niujorke (kovo 18 d.), Toronte (balandžio 30 d.), Baltimorėje (gegužės 21 d.), Bostone (birželio 11 d.) ir Detroite (spalio 15 d.). Visuose juose prieita prie vienos nuomonės, kad „Lietuvos bylos reikalus sunkiname mes patys savo nevieningumu, savo neišmintingais rašiniais spaudoje, savo broliui rodoma neapykanta“⁶⁶. Kartu buvo atmestas teiginys, kad Helsinkio konferencija pablogino Lietuvos laisvės reikalus. Kita vertus, šiuose simpoziumuose laisvoji lietuvių gavo progą įsitikinti, kad ALT ketina plėsti Lietuvos laisvinimo veiklą. Pagrindinė šios programos ašimi tampa Helsinkio baigiamojo akto principų taikymas. Helsinkio konferencija įgalino kelti žmogaus teisių pažeidinėjimo, persekiojimo už religinius įsitikinimus ir rusinimo problemas okupuotose Baltijos šalyse.

Neatsitiktinai artėjant Lietuvos nepriklausomybės 60-mečiui 1978 m. vasario 1 d. paskelbtame ALT kreipimesi „Didžioji mūsų sukaktis“ laisvoji lietuvių buvo raginama „jungtinėmis jėgomis, bendru darbu ir aukomis burtis į Lietuvos laisvinimo gretas“. Anot šio dokumento, „Lietuvos žmonių laisvo apsisprendimo teisė buvo pabrėžta tarptautiniame Belgrado forume“, o tai „stiprina mūsų viltis ir buria naujoms jungtinėms laisvinimo pastangoms“⁶⁷.

1978 m. balandžio 15–20 d. JAV NBC televizijos kanalas parodė filmą „Holokaustas“, kuriame pasakojama ir apie lietuvių dalyvavimą vokiečių SS legione. Šiuo klausimu ALT neliko nuošaly ir atkakliai siekė atskleisti Amerikos visuomenei tiesą – kad SS legionas Lietuvoje buvo ignoruojamas. 1979 m. Vasario 16-osios proga, jau organizacijos pirmininku tapus K. Šidlauskui, tai pavyko padaryti per tą patį NBC televizijos

kanalą. Kiek anksčiau, 1978 m. gegužės 16 d., savo reakciją į tai išsakė ir ankstesnysis ALT pirmininkas K. Bobelis. Jis išreiškė protestą ir priminė, kad „lietuvių tauta sunkiai išgyveno prievartą, nuo kurios labai nukentėjo patys lietuviai ir kuri žiauriai palietė žydų tautybės žmones“, o kartu pabrėžė, kad nors žinomi pavienių lietuvių, susitepusių žydų krauju, atvejai, už tai „negali būti kaltinama visa tauta“⁶⁸.

1978 m. spalio 21 d. Čikagoje įvyko metinis ALT suvažiavimas, kuriame keitėsi organizacijos vadovybė. Vadovavimą seniausiai laisvosios lietuvių organizacijai perėmė dr. K. Šidlauskas, atstovaujantis Amerikos lietuvių sandarai. Jis jau buvo pasižymėjęs kaip Helsinkio baigiamojo akto principų žinovas, pabrėžiantis teigiamą jų reikšmę Lietuvos laisvinimui⁶⁹. Tai turėjo užtikrinti ALT užsibrėžtos laisvinimo veiklos tęstinumą. Metinio ALT suvažiavimo nutarimuose pabrėžiama tvirta JAV prezidento J. Carterio laikysena keliant žmogaus teisių Sovietų Sąjungoje klausimą ir pasisakoma už laisvą tautų apsisprendimą, kartu reikalaujant, „kad Lietuva ir visi pavergti kraštai Sovietų Sąjungoje galėtų atstatyti nepriklausomas valstybes“⁷⁰. Pažymėtinos ALT pastangos derinti veiksmus su VLIK'u ir siekti oficialios JAV valdžios svarios paramos Lietuvos laisvės bylai. Tokio bendradarbiavimo rezultatas yra minėtos palankios 1979 m. liepos 26 d. rezoliucijos Baltijos šalių padėties klausimu paskelbimas. ALT drauge su VLIK'u per Vakarų pasaulio žiniasklaidą išplatino minėtąjį 45 pabaltiečių memorandumą, paskelbtą 1979 m. rugpjūčio 23 d. Maskvoje⁷¹. Tai padėjo pasirengti Madride vyksiančiai ESBK peržvalgos konferencijai.

Svarbūs rengimosi šiai konferencijai akcentai buvo sudėlioti IX Amerikos lietuvių kongrese, vykusiam 1979 m. spalio 12–13 d. Klivlande. Jo šūkis – „Lietuvis nepavargs kovoje už Lietuvos laisvę!“ Jame ALT pirmi-

ninkas savo pranešime pažymėjo, kad ESBK procese dalyvauja tik 7 sovietinio bloko valstybės, 3 – neutralios Viduržemio jūros šalys, o kitos 25 yra Vakarų bloko (taip pat ir NATO) atstovės. ALT palankiai atsiliepė apie Belgrado konferenciją ir manė, kad šis tarptautinis forumas yra tinkama vieta kelti Lietuvos laisvės bylą. Toliau svarbu deramai pasiruošti Madrido konferencijai. Juolab kad senatorius R. Dole'as buvo pasižadėjęs daugiau nuveikti Lietuvos laisvės labui⁷².

Artėjant Ispanijos sostinėje vykščiam tarptautiniam forumui reikšmingas pastabas šiame Amerikos lietuvių renginyje išsakė JAV delegacijos vadovas ESBK Spenceris R. Oliveris. Jis pareiškė, kad „turime aiškiai parodyti Sovietų Sąjungai ir Rytų europiečiams, jog JAV reikalaus išsamios susitarimų įgyvendinimo apžvalgos“⁷³. Paminėjęs Lietuvos Helsinkio grupės pranešimą, „Lietuvos katalikų bažnyčios kroniką“, 35 tūkst. tikinčiųjų laišką JT Generaliniam sekretoriui, politinius kalinius Viktorą Petkų ir Balį Gajauską, jis konstatavo, kad „Sovietų Sąjunga Helsinkio susitarimų ir kitų tarptautinių sutarčių nesilaiko“⁷⁴. Taigi Madride neabejotinai bus keliami žmogaus teisių pažeidinėjimo Sovietų Sąjungoje klausimai. S. R. Oliveris sakė, kad „Lietuvos nepriklausomybė, o taip pat Latvijos ir Estijos yra teisėtas ir siektinas tikslas, kuris yra pripažintas Helsinkio susitarimų aštuntuoju principu“, tačiau greta to priminė realistinius siekinius – kultūrinę ir religinę laisvę, politinių kalinių išlaisvinimą⁷⁵.

LDT vardu kalbėjęs generalinis konsulas Anicetas Simutis aptarė Lietuvos laisvės viltis tarptautinės padėties kontekste, o VLIK'o pirmininkas K. Bobelis išdėstė tarptautinių forumų Helsinkyje, Belgrade ir Madride reikšmę laisvinant Lietuvą. Naujausių žinių apie padėtį sovietų okupuotoje Lietuvoje pateikė neseniai į Vakarus pasitraukęs Romas Giedra.

Baigiant Amerikos lietuvių kongresą, buvo priimta rezoliucija, kurioje dėkojama JAV administracijai, popiežiui Jonui Pauliui II už paramą LDT ir VLIK'o Lietuvos laisvinimo veiklai. Kongresas pritarė 45 pabaltiečių memorandumui, kalbančiam apie Molotovo–Ribbentropo paktą ir jo padarinius, ir pareikalavo, kad „Sovietų Sąjunga iš tų [Baltijos. – J. B.] kraštų pasitrauktų bei netrukdytų Lietuvai, Latvijai ir Estijai savarankiškai tvarkytis“. Kartu buvo padėkota pareiškimo autoriams – „iškiliems tautos patriotams“. Be to, rezoliucijoje užsiminta apie okupuotos Lietuvos padėtį, šalyje vykdomą genocidą, nuolatinį žmogaus teisių pažeidinėjimą, stiprėjantį rusinimą, mobilizavimą į svetimą sovietinę armiją, trėmimus į Sibirą, uždarymą į psichiatrijos ligonines⁷⁶. Kadangi JAV Kongresas tada dar nebuvo priėmęs rezoliucijos Nr. 200, laisvoji lietuvių buvo paraginta įsitraukti į laiško rašymo akciją siekiant prisidėti prie to, kad Madride būtų keliamas Baltijos šalių laisvės klausimas. Savo ruožtu ALT paliudijo savo politinę ir pilietinę atsakomybę kaip Amerikos lietuvių lobistė (*Lithuanian American Lobby*), daranti įtaką JAV prezidentui, Kongresui, gubernatoriams, merams, kitoms oficialioms institucijoms.

Baigiantis XX a. aštuntajam dešimtmeciui, pradėjo ryškėti ALT ir JAV LB nesantaika. ALT nuo pat sovietų okupacijos pradžios 1940 m. nuosekliai dalyvavo Lietuvos laisvinimo veikloje. Buvo pripažįstami šios organizacijos nuopelnai siekiant, kad ir toliau būtų vykdoma neteisėto Lietuvos inkorporavimo į SSRS nepripažinimo politika. Tai tapo ALT, kaip JAV lietuvių politinės organizacijos, veiklos pamatu. Iškilus kitam junginiui – JAV LB – ir jam ėmus kaupti savo veiklą ne tik į kultūrinę, švietimo, bet ir į politinę sritį, kilo nesutarimų. Jie ypač išryškėjo septintajame dešimtmetyje, kai į politinį Lietuvos laisvinimo procesą ėmė įsitraukti

jaunoji išeivių karta. ALT, laikydamosi JAV valstybės departamento formuojamos politikos linijos, pasisakė už teigiamą požiūrį į Helsinkio baigiamojo akto principus. Tuo tarpu JAV LB turėjo kitą nuomonę ir manė, kad Helsinkio konferencijos dokumentai kelia nemažą pavojų Lietuvos valstybingumui. Esant tokiai nuomonių takoskyrai, teko ieškoti sutarimo.

Prasidėjus 1980-iesiems, Madrido konferencijos metams, ALT pirmininkas K. Šidlauskas parengė memorandumą apie padėtį Lietuvoje, kuriame atkreipė dėmesį į sovietų pažeidinėjamas žmogaus teises. Memorandumas buvo nusiųstas į Jungtinį Amerikos baltų nacionalinį komitetą (*Joint American Baltic National Committee*, JABNC), o iš ten – į JAV administraciją⁷⁷. Buvo ieškoma ALT ir JAV LB sutarimo siekiant išlaikyti Lietuvos laisvinimo sąjūdžio vientisumą. Artėjant Madrido konferencijai pavyko suformuoti vieną laisvosios lietuvių delegaciją, į kurią įėjo ir ALT atstovų: pirmininkas K. Šidlauskas, dr. Jonas Genys ir kun. dr. Juozas Prunskis⁷⁸. Pastarasis ypač pasižymėjo leidybinėje ALT veikloje: be periodiškai (30–40 numerių per metus) lietuvių ir anglų kalbomis leidžiamo ALT biuletenio, jis rengė pažintinę informaciją apie Lietuvą. Antai vien 1977–1978 m. Vakarų laikraščiuose, tarp jų ir „Chicago Tribune“, išspausdinti 22 J. Prunskio straipsniai, dar 271 jo straipsnis buvo publikuotas laisvosios lietuvių spaudoje. 1979 m. pasirodė jo knygelė „Lithuanian Jews and the Holocaust“ („Lietuvos žydai ir holokaustas“), kuria buvo siekiama užkirsti kelią skleidžiamoms mintims, esą lietuvių karo pabėgėliai Antrojo pasaulinio karo metais nusikalto žydų tautai. Be to, buvo paruoštos spausdinti dar dvi jo knygelės: viena – „Lietuviai Sibire“, o kita – apie bolševikų okupaciją Lietuvoje⁷⁹.

V. Šakaliui pabėgus iš SSRS ir jau esant Švedijoje, ALT pirmininkas dr. K. Šidlauskas

kas kreipėsi į JAV valstybės departamento sekretorių Edmundą S. Mushie. Primenant, kad V. Šakalys yra vienas iš 45 pabaltiečių memorandumo signatarų, buvo prašoma suteikti jam politinio pabėgėlio teises⁸⁰.

Pažymėdama savo gyvavimo ketvirtąjį dešimtmetį, ALT 1980 m. spalio 18 d. Čikagoje rinkosi į savo metinį 40-ąjį suvažiavimą. Dabar ją sudarė trylika organizacijų. Greta senbuvų – Amerikos lietuvių Romos katalikų federacijos, Amerikos lietuvių socialdemokratų sąjungos, Amerikos lietuvių tautinės sąjungos, Amerikos lietuvių (tautinės) sandaros, Susivienijimo lietuvių Amerikoje, Lietuvių katalikų susivienijimo Amerikoje, taip pat vėliau prisijungusių Amerikos lietuvių Romos katalikų moterų sąjungos, Šiaurės Amerikos lietuvių studentų sąjungos ir Lietuvos vyčių, į ALT įsitraukė naujos organizacijos – Lietuvos atgimimo sąjūdis, Vilniaus krašto lietuvių sąjunga, Amerikos lietuvių respublikonų federacija ir Amerikos lietuvių demokratų lyga. Šiame suvažiavime dalyvavo ir prasiveržęs pro geležinę uždangą V. Šakalys. Jis savo kalboje, pasidžiaugęs ALT Lietuvos laisvinimo darbais, pažymėjo, kad „demokratinės sistemos netinka grobimui, bet jos tinka gynybai“. Toliau jis pareiškė, kad „sovietai pergyvena gilią ideologinę krizę. Afganistano, Lenkijos įvykiai rodo, kad sovietų sistema mirtinai serga.“⁸¹ ALT pirmininkas didesnę savo pranešimo dalį skyrė pasirengimui Madrido konferencijai. Buvo pasidžiaugta palankia JAV Kongreso rezoliucija Nr. 200, nušviesti keliant Lietuvos laisvės bylą nuolat palaikomi ryšiai su Baltaisiais rūmais, JAV valstybės departamentu, senatoriais ir kongresmenais. K. Šidlauskas specialiu raštu, kuriame prašoma toliau laikytis Helsinkio susitarimų aštuntojo punkto ir siūloma Madrido konferencijoje kelti nepriklausomybės grąžinimo Baltijos valstybėms klausimą, kreipėsi į Valstybės departamento patarėją

Madrido konferencijos klausimais ambasadorę Rozanne L. Ridgway⁸². Dokumente, be kita ko, buvo paminėti ir ALT protestai prieš lietuvių tarnybą Afganistaną okupuojančioje sovietų kariuomenėje ir prieš „Laisvosios Europos“ bei „Laisvės“ radijo transliacijų perkėlimą iš Miuncheno į JAV. ALT pirmininko žodžiais tariant, „ALT vedė akciją, kad lietuvių tauta atgautų pilną laisvę, o ne tik kurios laisvės dalį.“⁸³

Šiame suvažiavime ALT, pažymėdama savo jubiliejų, sulaukė naujojo JAV prezidento Ronaldo Reagano sveikinimo telegramos. Joje iškeliamas ypatingas organizacijos ryžtas ir darbai siekiant Lietuvos laisvės⁸⁴. ALT toliau veikė konkretindama užsibrėžtą siekį ir sudarinėjo politiniais sumetimais suimtų, uždarytų į beprotnamius ar kalinamų Lietuvos žmonių sąrašą. Šie duomenys buvo skelbiami ALT biuletenyje. Be to, buvo sudarytas apie 50 tūkst. į Sibirą išvežtų žmonių sąrašas. Savo veiklai ALT sumaniai panaudojo ir tarptautinę padėtį. Sovietams užpuolus Afganistaną, ALT pirmininkas K. Šidlauskas kreipėsi į JAV prezidentą J. Carterį, išreikšdamas pritarimą jo politikai, nukreiptai prieš Maskvos agresiją. Kartu radosi proga prezidentui užsiminti ir apie Lietuvos laisvės bylą, o tokia ALT pozicija neliko nepastebėta ir pateko į JAV dienraščius⁸⁵. Nors Helsinkio baigiamasis aktas buvo principų deklaracija, neturinti tarptautinės sutarties statuso, ALT nuomone, jis teikė „naują ir plačią tarptautinę bazę“ Lietuvos laisvinimui, todėl buvo rengiamasi tinkamai atstovauti Lietuvos reikalams Madride⁸⁶.

PLB: „PADĖTI LIETUVIŲ TAUTAI IŠSIVADUOTI IŠ SOVIETINĖS PRIESPAUDOS“

Pačiose Belgrado konferencijos išvakarėse PLB – gausiausiai atstovaujamas Vakarų

kraštų laisvosios lietuvių darinys, – keldama Lietuvos laisvės bylą politinėje plotmėje, keitė savo neigiamą požiūrį į Helsinkio konferenciją. Vienydamasi į Lietuvos laisvinimo sąjungą Vakaruose, PLB laikėsi 1974 m. Vait Pleinse vykusios laisvinimo darbo konferencijos išvadų. 1978 m. birželio 30–liepos 4 d. Kanados mieste Toronte surengtas laisvosios lietuvių atstovų, atvykusių iš keturiolikos Australijos, Amerikos ir Europos žemyno valstybių, V PLB seimas. Jame ypatingas dėmesys buvo skiriamas Lietuvos laisvinimui. Greta Vakarų palaikomų ir Helsinkio konferencijos dokumentuose užfiksuotų žmogaus teisių kėlimo ir gynimo klausimų, kurie tapo pagrindu daryti Sovietų Sąjungai spaudimą, PLB surado ir išbandė dar vieną galimybę. Ji pasiūlo naują SSRS priešininkę Kiniją, kuri užsibrėžė iki XX a. pabaigos tapti modernia, galinga valstybe. Pasak vieno iš PLB veikėjų Algimanto Gurecko, Kinija, pasiekusi savo galybę, „galės drąsiau išnaudoti visas Sovietų imperijos silpnynes jos pagrindams ardyti“, o tada sustiprės Lietuvos išsivadavimo viltys⁸⁷. Į tai buvo atkreiptas dėmesys dar 1973 m., kai JAV LB įteikė Kinijos Liaudies Respublikos atstovui prie JT memorandumą dėl Lietuvos okupacijos ir lietuvių tautos pastangų išsivaduoti bei atkurti savo nepriklausomybę. Tada buvo užmegztas nuolatinis ryšys su Pekino misija Niujorke. Santykiai su Kinija tapo glaudesni, kai jau PLB 1977 m. gruodžio 15 d. parengė memorandumą dėl sovietų okupuotos Lietuvos padėties ir įteikė jį KLR atstovų. Šiame KLR premjerui Hua Kuo-Fengui adresuotame dokumente buvo prašoma paremti Lietuvos teisę į laisvą apsisprendimą ir nepriklausomybę, nepripažinti prievartinio Lietuvos įjungimo į SSRS ir tarptautinėje plotmėje reikalauti, kad SSRS atsisakytų Lietuvos okupacijos ir išvestų iš čia savo kariuomenę⁸⁸. Pastarasis reikalavimas buvo akcentuojamas ir PLB pirmininko Broniaus Nainio pranešime, skaitytame V seime⁸⁹.

Siekiant suformuluoti Lietuvos laisvinimo uždavinius, PLB seime buvo išsamiai išnagrinėta susiklosčiusi padėtis ir svarstomos ateities darbų gairės. Iškėlus didelį Australijos LB, o drauge ir visos PLB laimėjimą aštuntojo dešimtmečio viduryje, kai buvo pasiekta, kad Australijos vyriausybė atšauktų savo sprendimą pripažinti sovietinę Baltijos šalių inkorporaciją, buvo paliudyta laisvosios lietuvių pajėgumas veikti politikoje. Kita vertus, pažymėta, jog organizacijai „tenka tik pagalbinis uždavinys Lietuvos laisvės kovoje, o lemiamas kovos frontas yra ir visada liks pačioje Lietuvoje“⁹⁰. Numanant, kad „sovietinė imperija negalės išvengti visų imperijų likimo“, buvo paminėti Lietuvos siekiai ir vienareikšmiškai pareikšta, kad tik atsiskyrimas nuo SSRS leis lietuvių tautai išlikti. Aptariant galimybę vienytis ir būsimus valstybinius junginius, buvo siūloma „jungtis su Latvija ir Estija į Baltijos sąjungą ar visos Europos bendriją, bet tik ne į Rytų Europos federaciją, tik ne su Rusija“⁹¹.

PLB atkreipė dėmesį į Vait Pleinso konferencijos išvadas ir iškėlė labai svarbų uždavinį – „moksliniais veikalais dokumentuoti Lietuvos okupaciją, jos dabartinę padėtį, jos pasipriešinimo sąjungdžius ir kovas“⁹². Leidžiant veikalus anglų kalba pasauliui turi būti pranešta apie Lietuvos siekį anksčiau ar vėliau išsivaduoti ir atkurti savo nepriklausomą valstybę. PLB akcentavo ir vieną pirmųjų laimėjimų dirbant šia linkme. Tai dr. Tomo Remeikio knyga „Dissent in Lithuania since 1945“ („Nepritarimas Lietuvoje nuo 1945 m.“), nušviečianti pasipriešinimo sąjungdžių sovietų okupuotame krašte.

Numatydamą Lietuvos laisvinimo uždavimus, PLB išskyrė du aspektus: 1) būtinybę turėti planą, „jei Sovietų Sąjungoje staiga prasidėtų dideli pakitimai ar ten kultų suirutė“ ir 2) sudaryti „laisvos Lietuvos santvarkos programą“. Veiksmų planas turėtų padėti išsivaduojančiai Lietuvai formuoti politinį,

ekonominį ir finansinį gyvenimą, išsaugoti savo teritorinį vientisumą. V PLB seime buvo primintas Vilniaus arkivyskupijos priklausymo Lietuvos bažnytiniai provincijai klausimas ir pasiūlyta jį kelti aukštuose Katalikų bažnyčios dvasininkų sluoksniuose.

Užsiminusi apie būsimos Lietuvos valstybinę santvarką, PLB siūlė šio klausimo sprendimą palikti pačiai lietuvių tautai. Kai ji išsilaisvins, turės „laiko išsiaiškinti vidaus santvarkos klausimus, o jei bus padaryta klaidų, bus laiko jas ištaisyti, nes pati lietuvių tauta bus šeimininkė savo krašte ir galės ten sau tvarkytis kaip tinkama“⁹³. Naujoviškumo žyme buvo paženklintos T. Remeikio pastabos dėl Lietuvos padėties ir PLB politinio darbo uždavinių. Prisimenant Vait Pleinse įvykusią laisvinimo darbo konferenciją, buvo siūloma „toliau naikinti sienas tarp tautos dalių, t. y. tarp išeivijos ir tautos kamienų“, remtis „objektyvia krašto padėties analize ir pageidavimais“. Čia buvo iškelta ir kultūrinės veiklos svarba: „objektyvios istorijos parašymas, gilus kultūrinio gyvenimo Lietuvoje vertinimas, tikrų kūrybinių talentų skatinimas“. Pripažinta, kad tai „nepaprastai politiniai svarbūs darbai“⁹⁴. Laisvieji lietuviai, susirinkę į V PLB seimą, „Žodyje lietuviams Tėvynė ir svetur“ pareiškė, kad „dviejų galybių, komunistinio ir laisvojo pasaulio, politiniame žaidime ryškėja stambaus masto idėjinė krizė“. Viena vertus, „komunistinis partneris savo idėjinį skurdą ir pralaimėjimą dangsto besaikiu ginklu ir smurtu prieš kovotojus už žmogaus teises“, kita vertus, „laisvajame pasaulyje vis dar reiškiasi spekuliacijos žmogaus teisėmis, ieškant lengvų sprendimų, stokojant valios garantuoti visiems žmonėms laisvę ir ginti skriaudžiamųjų teises“. Todėl tokiomis aplinkybėmis lietuviai pasisako „už dvasinių vertybių pirmumą prieš medžiagines, už pilnutinės žmoniškosios asmenybės laisvą reiškimąsi ir smerkia prievartinį žmogaus teisių slopinimą“⁹⁵.

V PLB seimo nutarimuose pažymima, kad „Lietuvos pavergimas ir lietuvių tautos žmonių persekiojimas yra genocidinio pobūdžio“, nurodomos sovietų okupacijos ypatybės, pasireiškiančios „fiziniu naikinimu ir žmonių dvasinio atsparumo laužymu“. Dėl to laisvoji lietuvių Vakarų pasaulyje įsipareigoja „moraliai ir materialiai remti mūsų laisvinimo veiksnių darbus ir visomis jėgomis ginti okupanto persekiojamuosius disidentus ir rezistentus“⁹⁶.

Pareiškusi siekti vienyti į Lietuvos laisvinimo sąjūdį, PLB dar kartą patvirtino, kad laikysis Vait Pleinso konferencijos išvadų. Seimo nutarimuose buvo išvardyti konkretūs su Lietuvos laisvės byla susiję veiksmai, kurių PLB siūlė imtis. Pirmiausia nurodyta, kad drauge su kitomis prie Lietuvos laisvinimo prisidedančiomis organizacijomis tikslinga sudaryti dvi nuolat veikiančias komisijas. Viena turėjo rūpintis Lietuvos sienų ir santykių su kaimyninėmis tautomis problemomis, o kita buvo įvardyta kaip „parengties“. Taip pat buvo numatyta sudaryti specialią PLB tarnybą, kuri stengtųsi paneigti Vakaruose pasitaikančią iškreiptą informaciją apie Lietuvą ir lietuvių. Laisvojo pasaulio šalių lietuvių bendruomenės raginamos visokeriopai remti pagrindinius okupuotos Lietuvos leidinius, tarp jų ir „Lietuvos katalikų bažnyčios kroniką“. Palaikant Vakarų nuomonę dėl Sovietų Sąjungoje pažeidinėjamų pagrindinių žmogaus teisių, pritarta minčiai boikotuoti 1980 m. įvyksiančią Maskvos olimpiadą. Savo Lietuvos laisvinimo gairėse PLB pasiryžo daryti įtaką Šventajam Sostui, kad Vilniaus arkivyskupija būtų prijungta prie Lietuvos bažnytinės provincijos. Be to, toliau siekiant religinės laisvės, užsibrėžta „kelti pasaulio viešumon Vilniaus Šv. Kazimiero bažnyčios ir Katedros grąžinimą kulto reikalam“. Nepamiršti ir Lenkijoje gyvenantys tautiečiai: palaikant Seinų ir Punsko lietuvių norą Seinų katedroje melstis

lietuviškai, nutarta dėl to kreiptis į Vatikaną ir Lenkijos vyskupų konferenciją. Baigdamas darbą, V seimas išrinko naują PLB vadovybę. Jos pirmininku tapo Vytautas Kamantas. Apskritai šis gausiausias laisvosios lietuviijos organizacijos forumas paliudijo ryžtą atlikti savo uždavinį – „padėti lietuvių tautai išsivaduoti iš sovietinės priespaudos“⁹⁷. Šitai teko vykdyti jau naujajai PLB vadovybei.

Tačiau, vos tik PLB ėmėsi naujų laisvinimo darbų, vienas jų sukėlė VLIK'o nepasitenkinimą. V PLB seimo nutarimuose buvo numatyta įsteigti Visuomeninių reikalų komisiją politiniams reikalams (VRKPR). 1979 m. rugsėjo 24 d. PLB, svarstydamą šios komisijos paskirtį, numatė, kad „ji planuoja ir vykdo lietuvių pastangas padėti Lietuvos žmonėms išsikovoti teisę spręsti savo likimą“⁹⁸. Tuo PLB siekė suvienyti visų pasaulio šalių lietuvių bendruomenių politinę veiklą ir suaktyvinti jų Lietuvos laisvinimo pastangas. Tačiau svarbu nurodyti, kad PLB pakeitė laisvinimo darbų sampratą, pažymėdama tik lietuviijos pagalbą tautai siekti laisvės. 1979 m. spalio mėn. VRKPR pradėjo savo veiklą. Joje, be pirmininko V. Kamanto, dalyvavo Kazys Ambrozaitis, Bronius Bieliukas, Gintė Damušytė, A. Gureckas, Saulius Kuprys, Ilona Laucienė, T. Remeikis, Algimantas Gečys ir Joana Kuraitė. Komisija numatė veikti trimis pagrindiniais būdais: „greita akcija, kai įvykiai tai diktuoja, planinga veikla, siekiant užsitikrinti nuolatinės pastangas, ir tyrimais bei studijomis ilgalaikiai ateičiai ruošiantis“⁹⁹. PLB, koreguodama laisvinimo darbo politinės veiklos sampratą, taip pat sutelkė dėmesį į tris kryptis: 1) politines akcijas rūpinantis politiniais kaliniais ir rengiant demonstracijas; 2) informacijos sklaidą – filmus, leidinius ir jų vertimus; 3) studijų rengimą, t. y. dokumentų rinkimą ir apdorojimą. Prie aktualių PLB uždavinių svarstymo prisidėjo ir LDT. Pastarosios nuomone, svarbu išugdyti laisvosios lietu-

vijos jaunuomenę „tautinio ir valstybinio lietuviško sąmoningumo dvasioje“, o ateityje, veikiant pagal Lietuvių chartą, suteikti „pavergtai lietuvių tautai visokeriopą pagalbą ir būti jos ambasadoriais, ginant Lietuvos laisvę užsienyje“¹⁰⁰.

Laisvosios lietuviijos jaunuomenė, imdamasi politinės veiklos, ieškojo naujų Lietuvos laisvinimo modelių. Bėgant metams PLJS politinė veikla, įgaudama naujų formų, tapo kryptingesnė ir pastebimesnė. Šių darbų svarbą paliudijo ir PLJS politinė konferencija, įvykusi Čikagoje 1978 m. birželio 17–18 d. Šis renginys turėjo du tikslus: 1) „pateikti informaciją bei idėjų konkrečiai politinei veiklai“, 2) „aptarti ir priimti konkretų politinį projektą, į kurį lietuvių jaunuomenė galėtų įsijungti ar būti įjungiamą“¹⁰¹.

Čikagos konferencijoje buvo iškeltos ir aptartos esminės politinės veiklos problemos, kurios buvo siūlomos kaip būsimo Pasaulio lietuvių jaunimo kongreso gairės. Pripažinta, kad laisvojoje lietuviijoje atsirado „tarp masės ir veiksmų sritis, kliudanti politinės veiklos vientisumui“. Anot PLJS, būtina struktūra, „kur leistų našiai išnaudoti išėjusių masinių potencialą politiniams uždaviniams atlikti“¹⁰². Politinės veiklos uždaviniai, PLJS nuomone, skirstytini į trumpalaikius, vidutinės trukmės ir ilgalaikius. Iš trumpalaikių, pavyzdžiui, nurodomi protestai dėl neteisingos informacijos apie Lietuvą, ilgalaikis uždavinys – laisvos ir nepriklausomos Lietuvos atkūrimas, o vidutinės trukmės uždaviniais galėtų tapti siekis išlaisvinti visus Lietuvos politinius kalinius, išsamaus informacijos šaltinio apie Lietuvą parengimas ir pan. Nurodoma, kad įgyvendinant pirmųjų dviejų rūšių uždavinius veiksmų pakanka, o trečiosios rūšies – jaučiamas trūkumas. Dar viena problema, kurią iškėlė PLJS, – Lietuvoje kilusių pasipriešinimo ir disidentinių sąjūdžių veiklos, jų leidinių propagavimas organizuojant veiksmingą šios informaci-

jos sklaidą Vakaruose. Laisvosios lietuvių jaunuomenė pripažino, kad „trūksta asmeninių ryšių“ su okupuotu kraštu. PLJS teigė, jog tai „nėra parapijinis, išimtinai lietuvių reikalas, o rikiuojasi tarpe svarbių klausimų tarptautinių problemų kontekste“¹⁰³. Taigi PLJS į Lietuvos laisvinimą žvelgė plačiame tarptautinių įvykių fone ir suvokė jį kaip pasaulinį dekolonizacijos, žmogaus teisių apsaugos procesą. Kita vertus, laisvosios lietuvių jaunuomenė, ugdydama savo savarankiškumą ir identitetą, pripažino esanti neatskiriama PLB dalis.

Tolesnės politinės, visuomeninės ir kultūrinės veiklos gairės buvo aptariamose IV pasaulio lietuvių jaunimo kongrese (toliau – PLJK), vykusiose 1979 m. liepos 11–29 d. iš pradžių Vakarų Vokietijoje, o vėliau – Didžiojoje Britanijoje. Lietuvių jaunuomenė, atvykusi iš trylikos Amerikos, Australijos ir Europos žemynų šalių, diskutavo okupuotos Lietuvos ateities, žmogaus ir tautų teisių klausimais ir priėmė atitinkamus nutarimus. Juose pati svarbiausia buvo politinė sritis. Kongrese buvo pareikšta, kad „kol žmogaus ir tautos teisės bus neigiamos, kol bus politinių kalinių, nebus pasaulinės taikos“. Todėl pasaulis turi atkreipti dėmesį į Lietuvą, kur „sovietų primestoji santvarka neigia žmogaus ir tautos teises“, ir visos pasaulio tautos turi pripažinti, kad Lietuva turi teisę pati spręsti savo likimą¹⁰⁴. PLJS, išreiškdamas bendrą su PLB poziciją, teigė, kad laisva ir nepriklausoma valstybė tapusios Lietuvos vidinė santvarka priklausys nuo jos piliečių. Kartu buvo nurodyta, kad „Lietuvai išsilaisvinus, jos gyventojai remsis demokratiniiais pagrindais, tai yra laisvo apsisprendimo teise, gerbs pagrindines žmogaus teises, skirs valstybinius ir bažnytinius reikalus“. Aptariant išsilaisvinusios Lietuvos sienų klausimą, pažymėta, kad „diplomatiniiais keliais būtų dedamos pastangos prijungti [...] tas sritis, kurių gyventojai bus išlaikę

lietuvių kalbą, kultūrą ir tautinį sąmoningumą“¹⁰⁵. PLJS išskyrė du pagrindinius veiklos principus, būtinus šiems siekiams įgyvendinti: 1) remti visas politinėje veikloje dalyvaujančias organizacijas ir 2) formuoti pasaulio viešąją nuomonę pasitelkiant tik taikingus būdus ir atmetant bet kokias teroro priemones. Lietuvos laisvinimo reikalui naudingų pripažintas ir Vakarų šalyse suaktyvėjęs susidomėjimas žmogaus teisių problemomis. Todėl skatintinas laisvosios lietuvių jungimasis į bendrą judėjimą už žmogaus teises. PLJS pasisakė už paramą pagrindžio spaudai, gaunamai iš okupuotos Lietuvos. Iškelti šią mintį paskatino PLJK pasiekęs leidinio „Alma mater“ rengėjų kreipimasis. Buvo nutarta suaktyvinti pagrindžio spaudos vertimą į užsienio kalbas. Be to, pabrėždama „Lietuvos katalikų bažnyčios kronikos“ svarbą žmogaus teisių gynybai, PLJS sumanė talkinti verčiant ir leidžiant šį leidinį. Toliau stiprinant laisvosios lietuvių jaunuomenės politinį sąmoningumą, pasiūlyta daugiau dėmesio skirti lietuvių tautos praeičiai, nagrinėti tarptautinius dokumentus, susijusius su Lietuva ir kitais okupuotais kraštais, susipažinti su Lietuvos pagrindžio leidiniais, remti politinių mokslų studentus ir specialistus, rengti diskusijas politinėmis temomis. PLJS pasisakė už asmeninius ryšius su okupuota Lietuva. Nebuvo pamirštas ir ryšių su kitomis tautomis klausimas. Nurodžius tradicinius istorinius ir kultūrinius lietuvių ryšius su latviais ir estais, išsakyta ir nuomonė apie rusų tautą. Pasak PLJK, – tai tauta, „kurią Sovietų Sąjungos valdžia išnaudoja savo tikslams“, todėl būtina ją skirti nuo „Sovietų Sąjungos valdžios“. Kartu rusų tautybės žmonės paraginti „griežtai pasmerkti tuos savo tautiečius, kurie laisva valia skleidžia sovietinį imperializmą Lietuvoje“¹⁰⁶. PLJ kongresas pasiūlė suaktyvinti jaunimo veiklą Australijoje, o Europoje numatė rengti metines Europos lietuvių jaunimo stovyklas.

Apskritai šis Europoje vykęs laisvosios lietuvių jaunimo renginys parodė, kad jam artimi Lietuvos laisvinimo reikalai. Vienas kongreso rengėjų Petras Kisielius (jaunesnysis) aiškiai deklaravo pasiryžimą veikti: „Išėivijos lietuviškas jaunimas turi neginčijamą potencialią jėgą... Atėjo metas mums šiuos potencialus paversti veikla už mūsų tautos išlikimą ir laisvę.“¹⁰⁷ Kongresas patvirtino, kad pagrindinis PLJS siekis yra Lietuvos laisvė, ir paskelbė kreipimąsi anglų, vokiečių, ispanų ir portugalų kalbomis. Šiame dokumente, kurį pasirašė 150 tūkst. žmonių, raginama Madrido konferencijoje „atkurti Baltijos valstybių nepriklausomybę, gerbti SSRS žmogaus teises ir religijos laisvę“¹⁰⁸. Laisvosios lietuvių jaunuomenės veikloje ėmė atsispindėti lūkesčiai, kuriuos išreiškė diplomatas dr. Stasys Bačkis, tardamas, kad ji „galėtų ateityje pagal Lietuvių Chartą veikti“, teikti visokeriopą paramą okupuotai lietuvių tautai ir „būti jos ambasadoriais ginant Lietuvos laisvę užsienyje“¹⁰⁹.

Greta Kanados LB¹¹⁰ viena aktyviausių PLB narių buvo JAV LB, kuri palaikė nuolatinį ryšius su Jungtinių Valstijų įstaigomis, reguliariai rengė susitikimus su jų pareigūnais, priminė jiems apie kintančią okupuotos Lietuvos padėtį ir sužinodavo oficialų JAV požiūrį į Lietuvos laisvės bylą. 1978 m. sausio 10 d. JAV LB atstovai lankėsi JAV valstybės departamente, kur aiškinosi, kokios pozicijos JAV delegacija laikysis Belgrade. Minėdama 1941 m. birželio įvykių sukaktį, JAV LB delegacija 1978 m. birželio 13 d. susitiko su JAV viceprezidentu Walteriu F. Mondale'u. Susitikime buvo pasiūlyta į JAV delegaciją Madride įtraukti PLB atstovą¹¹¹. 1979 m. JAV LB atstovus A. Gečį, A. Mačiulaitę-Zerr, Ernestą Raskauską ir Jozefą Simaną Valstybės departamente priėmė valstybės sekretoriaus padėjėjas Europos reikalams R. L. Barry, Rytų Europos skyriaus direktorius C. Schmidtas, Baltijos

skyriaus direktorius Thomas Longo ir Europos žmogaus teisių komisijos pareigūnas J. Greenwaldas¹¹². JAV pareigūnams buvo įteiktas memorandumas, kuriame išdėstyti pagrindiniai Lietuvos laisvinimo reikalai. Naudojantis proga, buvo priminta apie JAV delegacijos neveiklumą keliant Baltijos šalių laisvės klausimą JT, kaip tai buvo numatyta JAV Kongreso rezoliucijoje Nr. 416. Šiame susitikime buvo užsiminta ir apie Lietuvos politinius kalinius. Memorandume pareikšta, kad, pasirašius Helsinkio baigiamąjį aktą ir pasibaigus Belgrado konferencijai, okupuotoje Lietuvoje toliau pažeidinėjamos žmogaus teisės. Šis teiginys buvo grindžiamas naujausiais faktais: Lietuvos Helsinkio grupės narys Viktoras Petkus, lietuviai disidentai Balys Gajauskas, Petras Plumpa ir Šarūnas Žukauskas buvo kalinami sovietiniuose kalėjimuose už nepritarimą jų tėvynėje komunistų vykdomai politikai. Dokumente buvo iškeltas ir išskirtų šeimų klausimas, pateikiant Aloyzo Jurgučio šeimos atvejį. Be to, JAV lietuviai išsakė nepasitenkinimą sunkumais bendraujant su tautiečiais okupuotame krašte: siunčiant laiškus, siuntinius ar tiesiogiai lankantis tėvynėje. Nepaisydami Helsinkio baigiamajame dokumente fiksuojamų principų, sovietai toliau kūrė įvairiausių kliuvinių laisvai bendrauti: nustatė didelius muitus siuntiniams, apribojo užsienio turistų lankymosi Lietuvoje trukmę iki penkių dienų ir griežtai apibrėžė jų buvimo vietas. Susitikime kalbėta ir apie laisvąją lietuvių privertusį gerokai susirūpinti naująjį SSRS pilietybės įstatymą. Juo remiantis, Sovietų Sąjungos piliečiais turėjo būti laikomi ne tik buvę Baltijos valstybių piliečiai, bet ir jau Vakaruose gimę jų vaikai. Šiuo memorandumu JAV LB patvirtino siekį nekintamai veikti laisvinant Lietuvą ir pacitavo Helsinkio baigiamojo akto principą, liudijantį laisvo tautų apsisprendimo teisę. Tuo dar kartą buvo

priminta, kad lietuvių, latvių ir estų tautos nesusitaikė su prievartiniu savo valstybių įjungimu į Sovietų Sąjungą ir iki šiol nėra atsisakiusios teisės atkurti nepriklausomas valstybes. Tai patvirtina okupuotuose kraštuose veikiančios rezistentų grupės, gausiau pasirodantys pagrindžio leidiniai, besiplečiantis disidentų judėjimas.

JAV LB ne tik kėlė problemas, bet ir dirbo konkrečius darbus. Sovietų kalėjimuose uždarytų politinių kalinių labui buvo įsteigta Charleso Zerro vadovaujama Koalicija išlaisvinti V. Petkų ir B. Gajauską. Į ją buvo įtraukta įtakingų amerikiečių, pavyzdžiui, Tarptautinės žmogaus teisių lygos pirmininkas Jeronė Shestackas. Amerikoje pasirodžius oficialiai leidžiamiems žemėlapiams, kuriuose Baltijos šalys pradėtos žymėti pavadinimais, transkribuotais iš rusų kalbos (o tai buvo tarsi inkorporavimo pripažinimo požymis), JAV LB ir jos veikėjas A. Gureckas ėmėsi žygių pašalinti šiuos netikslumus. 1979 m. buvo pasiekta, kad JAV valstybės departamentas išleistų potvarkį, nurodantį įrašyti į žemėlapius pastabą dėl oficialios valdžios nuostatos Baltijos valstybių atžvilgiu. Taip pat atitaisytas iškraipytas Vilniaus vardas, jis buvo pažymėtas Lietuvos, o ne – kaip buvo pagal 1937 m. padėtį – Lenkijos teritorijoje¹¹³.

Rengiantis Madrido konferencijai, 1980 m. birželio 8–9 d. Vašingtone surengta politinė konferencija. Šiame renginyje, vykusiame minint sovietų okupacijos 40-metį, užsibrėžta aptarti „lietuvių tautos vedamą kovą tėvynėje ir išeivijoje prieš Sovietų Sąjungą, už Lietuvos laisvinimą ir nepriklausomybę“¹¹⁴. Konferenciją surengė PLB, JAV ir Kanados LB Visuomeninių reikalų komisijos, kurios numatė joje apžvelgti Lietuvos padėtį, laisvinimo pastangas ir darbus. Visi šie politiniai klausimai buvo atspindėti priimtame nutarime. Konferencijoje dalyvavęs JAV nacionalinio saugumo bendradarbis

D. Aaronas patikino, kad Madride, svarstant žmogaus teisių klausimą, Sovietų Sąjungai bus paraginta išlaisvinti politinius kalinius, tarp jų ir lietuvių V. Petkų ir B. Gajauską. Afganistane įsiliepsnojus sovietų uždegtam karo židiniui, pasaulio visuomenės dėmesys buvo atkreiptas į ten vykdomą agresiją, o kartu primenama lietuvių tautos laisvės kova. Konferencijos dalyvių nuomone, politinei veiklai nepakanka „solistinių momentų“, o reikia, kad visų „laisvės siekimo organizacijų vadovybės, išlaikydamos savo tradicinius pagrindus, atsiremtų į plačiausius išeivijos lietuvių sluoksnius“¹¹⁵. Konferencijos nutarime deklaruojama parama lietuvių tautai, kovojančiai už savo laisvę, skatinama plėtoti „įvairiausias komunikacijos būdus su Lietuvos žmonėmis“. Tai prisidėtų tiek prie „tautos siekių supratimo“, tiek prie „tų siekių palaikymo“. Konferencijoje pabrėžta, jog „pasaulio ir kraštų lietuvių bendruomenių vadovybės [raginamos. – J. B.] rūpintis, kad būtų sustiprinta Lietuvos laisvės siekimo organizacija ir jos valstybinis bei visuomeninis reiškinys“¹¹⁶. Tuo tikslu PLB numatė šias veiklos gaires: siekti, kad JAV administracija pripažintų naujus (t. y. nebuvusius nepriklausomos LDT nariais) akredituotus diplomatus, drauge su LDT išsiaiškinti, kuriuose demokratiniuose kraštuose galima atkurti ar įsteigti naujas Lietuvos diplomatinės atstovybes. Atskirų šalių lietuvių bendruomenėms iškelta užduotis rūpintis, kad jų gyvenamose valstybėse vyrautų palankus požiūris į Lietuvos laisvinimą, ir ieškoti finansinių išteklių LDT veiklai. Dar viena svarbi veiklos kryptis – visokeriopai remti lietuvių informacijos tarnybą, tiek gelbstint ją lėšomis, tiek jai talkinant, telkiant ir skleidžiant žinias apie Lietuvą ir lietuvius. Kylant judėjimui už pagrindines žmogaus teises, laisvoji lietuvių priminė pasauliui apie šių teisių pažeidinėjimą okupuotoje Lietuvoje. Be to, buvo pareikšta, kad „žmogaus teisių ir tautų

apsisprendimo teisės reikalavimai turi būti nedviprasmiškai tvirtai įtraukti kandidatų į JAV prezidentų rinkimines platformas¹¹⁷.

Glaudų ryšį su okupuotu kraštu liudijo konferencijoje surengta Lietuvos pagrindžio spaudos paroda. Ją apžiūrėjusi JAV ESBK komisijos narė Meg Donovan žadėjo pasinaudoti pateikta informacija ruošdamasi Madrido konferencijai¹¹⁸.

Kaip matyti, PLB numatė savarankišką Lietuvos laisvinimo programą. Tai jau buvo platesnės prasmės laisvinimo sąvoka, apimanti visus lietuvius – gyvenančius tiek Vakaruose, tiek Rytuose. Apskritai, PLB veikėjų nuomone, ši konferencija „buvo labai naudinga ir gerai pasisėkė. Joje moksliskai apdorotomis paskaitomis buvo nužvelgtas visas Lietuvos okupacijos laikotarpis, paliesta mūsų veiksmų bei įvairių politinių sambūrių veikla.“¹¹⁹ Ruošdamasi Madrido konferencijai, JAV LB 1980 m. birželio 25 d. įteikė JAV ESBK komisijai dar vieną memorandumą, kuriame pakartojo Lietuvai svarbius klausimus, svarstytinus Ispanijos sostinėje¹²⁰.

JAV LB aktyviai rūpinosi leidyba. Buvo toliau rengiamas 1971 m. pradėtas leisti metraštis „Violations of Human Rights in Soviet Occupied Lithuania“. Be to, JAV LB lėšomis 1979 m. pasirodė B. Kaslo „La Lituania a la recherche de la Liberte“, taip pat minėtoji T. Remeikio knyga „Dissent in Lithuania since 1945“. Paskelbta medžiaga apie Lietuvą ir jos laisvės siekius buvo labai svarbi rengiantis Madrido konferencijai.

1980 m. liepos 18-oji buvo diena, kada pasižymėjo laisvosios lietuvių jaunuomenė. Vašingtone, prie SSRS ambasados, ji surengė demonstraciją. Ši protesto akcija buvo suorganizuota Maskvos olimpiados išvakarėse. Jaunuoliams pavyko prisirakinti prie ambasados vartų, iškelti trispalvę vėliavą ir šūkį „Lietuva 1940 – Afganistanas 1980“. Pažeidę įstatymą, draudžiantį demonstruoti arčiau

kaip per 500 pėdų nuo ambasados teritorijos, protestuotojai – Margiris Aistis, Asta Banionytė, Ofelija Baršketytė, Leonas Bernotas, G. Damušytė, Vytenis Gureckas, Craigas Hardi, Linas Kojelis, Juozas Krakauskas, Simas Kudirka, kun. K. Pugevičius, Vidmantas Rukšys, Jūratė ir Rimantas Stirbiai, Danutė Vaičiulaitytė, Virgus Volertas, Vytas Volertas (jaunesnysis) ir Birutė Zdanytė – buvo suimti, tačiau apie šį įvykį pranešė žiniasklaida – laikraščiai „Washington Post“, „Washington Star“, „Los Angeles Times“ ir kt.¹²¹

JAV laisvosios lietuvių organizacijų atstovai 1977 m. rugsėjo 9 d. lankydami Valstybės departamente išreiškė pageidavimą, kad į JAV delegaciją ESBK būtų įtrauktas šios šalies etninių grupių atstovas, bet tada į šį klausimą jiems nebuvo konkrečiai atsakyta. 1980 m. liepos 29–31 d. penktųjų Helsinkio baigiamojo akto pasirašymo metinių proga JAV valstybės departamentas surengė konferenciją. Tik tada joje buvo paskelbta, kad į JAV delegaciją Madride tarp Europos kilmės amerikiečių yra pakviestas JAV LB vicepirmininkas, Visuomeninių reikalų tarybos narys, Demokratų partijos narys Rimas Česonis¹²². Tai buvo svarbus laisvosios lietuvių politinių organizacijų, pirmiausia PLB, veiklos pripažinimo ženklas, teikiantis vilties, kad Madride nebus pamiršti ir Lietuvos laisvinimo reikalai. Šią viltį dar labiau sustiprino ir faktas, kad JAV LB lėšomis į Madridą bus siunčiamas ir lietuvių disidentas, Lietuvos Helsinkio grupės narys užsienyje T. Venclova¹²³.

Toliau tvirtindamas PLB autoritetą, jos pirmininkas V. Kamantas 1980 m. rugpjūčio 7 d. lankėsi Romoje. Vatikane Lietuvos reikalus jis priminė prel. Audriui Bačkiui, trumpai lankėsi pas popiežių Joną Paulių II, o vėliau susitiko su LDT vadovu S. Lozoraičiu ir aptarė PLB politinę veiklą, kartu apgailestaudamas, kad VLIK'as „nori viską ir visus apjungti“¹²⁴. Be to, jis nurodė, kad ryškėja

tam tikras siekis atsiriboti nuo PLB. Nors organizacijos reikšmė plečiant laisvosios lietuvių politinę veiklą buvo pripažįstama, bet memorandumą Madrido konferencijos ir Lietuvos laisvinimo klausimu pasirašė tik VLIK'as su LDT, ir tai PLB kėlė nepasitenkinimą.

LIETUVOS LAISVINIMO VEIKSNIAI: „BE ATODAIROS DIRBTI LIETUVOS NEPRIKLAUSOMYBĖS ATSTATYMU“

Atmindamos Lietuvos laisvinimo darbo konferencijos, vykusios 1974 m. spalio 26–27 d. Vait Pleinse, išvadas, pagrindinės Lietuvos laisvinimo organizacijos (VLIK'as, ALT, PLB) toliau plėtojo savo veiklą. Tačiau tuo metu ėmė ryškėti Lietuvos laisvinimo sąjūdį Vakaruose skaldantys organizacijų tarpusavio nesutarimai, kurių apraiškų būta jau aštuntojo dešimtmečio pradžioje ir kurie ypač išryškėjo dėl nevienodo požiūrio į 1975 m. pasirašytą Helsinkio baigiamąjį aktą. Galima įžvelgti dvi nesutarimų poras: ALT ir JAV LB, VLIK'as ir PLB.

ALT ir JAV LB nesutarimų ištakos siekia dar šeštojo dešimtmečio pradžią, kai Amerikoje kūrėsi lietuvių bendruomenė. 1951 m. lapkričio 18 d. JAV LB savo akte užsibrėžė siekį „pareigingai remti Lietuvos laisvinimo kovą ir lietuvių tautos gelbėjimo pastangas“¹²⁵. Tada ALT įgijo savotišką varžovę tiek keliant Lietuvos laisvės bylą, tiek telkiant laisvinimui būtinas lėšas. Nors būta pasiūlymų organizacijoms susijungti, tačiau nei vienai, nei kitai tai buvo nepriimtina. ALT ir JAV LB buvo sukurtos skirtingais principais. Pirmąją sudarė sujungti politinių srovių vienetai, o JAV LB siekė suburti visus JAV gyvenančius tautiečius. ALT vadovavosi ją sudarančių vienetų suteiktu mandatu, o JAV LB sprendimus priimdavo gavusi įgaliojimus visuotiniuose rinkimuose. ALT

atstovavo partiniams vienetams, o JAV LB išskėlė kiekvieno savo nario lietuvių, nesvarbu, kokiai partijai priklausytų, nuomonės svarbą. Šios skirtybės formavo ir nevienodus požiūrius į laisvinimo veiklą. Ieškodama bendro sutarimo, JAV LB siūlė įkurti jungtinį laisvinimo fondą, sudaryti jungtinę ALT ir JAV LB delegaciją, dalyvausiančią Amerikos administracijos renginiuose, paskirti šių abiejų veiksmų atstovus. Tačiau šiuos siūlymus ALT atmetė ir pasiūlė JAV LB atskiro vieneto teise jungtis į ALT.

Nesutarimų atmosferą imta sklaidyti 1978 m. birželio 18 d. Ročesteryje, kur įvyko ALT ir JAV LB atstovų susitikimas. Jame ALT atstovavo šios organizacijos vicepirmininkas dr. Jonas Valaitis ir Visuomeninių ryšių komiteto pirmininkas dr. Leonas Kriaučeliūnas, o JAV LB – valdybos pirmininkas A. Gečys ir valdybos narys A. Gureckas. Abi šalys, siekdamos derinti Lietuvos laisvinimo veiklą, sutarė glaudžiau bendradarbiauti, keistis informacija, koordinuoti ir planuoti ateities darbus. Sutarta, kad abi organizacijos, išlikdamos savarankiškos, apsikeis ryšininkais ir tolesnį bendradarbiavimą užtikrins periodiškai organizuojamos pasitarimus¹²⁶. Apie ankstesnius organizacijų santykius ALT Visuomeninių ryšių komisijos pirmininkas atsiliepė, kad tai „yra žalinga mūsų lietuviškam gyvenimui, ardo vienybę, kenkia vieningam Lietuvos laisvinimo darbui“. Kita vertus, JAV LB Visuomeninių reikalų tarybos pirmininkė A. Mačiulaitytė-Zerr pažymėjo, kad abi organizacijos turi bendrą Lietuvos nepriklausomybės siekį, o tai teikė viltį, kad veiksniai „vieną dieną suras bendrą kalbą ir suderins ar apjungs laisvinimo darbo pastangas“¹²⁷.

Kita nesutariančių organizacijų pora – PLB ir VLIK'as. PLB, pripažindama savo kūrėją ir pradininką VLIK'ą, siekė išsikvoti savarankiškos organizacijos, pasiryžusios prisidėti prie Lietuvos laisvinimo, statusą.

V PLB seime buvo pareikšta, kad VLIK'o „darbo jėgos nėra pakankamos kai kuriuose kraštuose Lietuvos laisvinimo uždaviniams vykdyti“¹²⁸. Siekdama sėkmingiau darbuotis laisvinimo srityje, PLB numatė suformuoti Visuomenės reikalų ir Politinių reikalų komisijas. Tai tapo VLIK'o nepasitenkinimo priežastimi.

1978 m. rugsėjo 30 d. Klivlande įvyko VLIK'o ir PLB susitikimas, kuris apžvelgė Lietuvos laisvinimo darbus, aptarė laisvosios lietuvių pastangas siekti lietuvių tautos laisvės ir Lietuvos nepriklausomybės. Jame dalyvavo pagrindiniai organizacijų asmenys – VLIK'o pirmininkas dr. K. Valiūnas, vicepirmininkai dr. B. Nemickas, Jurgis Valaitis ir sekretorius B. Bieliukas, PLB pirmininkas V. Kamantas, vicepirmininkas Vaclovas Kleiza, sekretorė Daina Kojelytė, protokolų sekretorius Antanas Juodvalkis ir atstovas VLIK'e Kazys Jankūnas. Šiame pasitarime, atsižvelgiant į Vait Pleinso konferencijos išvadas, užsibrėžta veikti „bendrai susitarus ar apie atskirai atliekamus darbus vienas kitą painformavus“¹²⁹. Be to, PLB pranešė, kad sudarys Sienų ir santykių su kaimynais komisiją, ir įsipareigojo veikti drauge su Vilniaus krašto lietuvių sąjunga, priklausančia VLIK'ui. Tarp PLB ir VLIK'o atsiradus įtampai, bandyta apibrėžti kiekvienos organizacijos veiklos ribas Lietuvos laisvinimo sąjūdyje. PLB buvo pasiryžusi bendradarbiauti su VLIK'u „steigiant bendras komisijas, kartu leidžiant ir plečiant lietuvišką informaciją svetimomis kalbomis“. Tačiau „ten, kur atrodo tikslingiau veikti atskirai“, PLB nuomone, geriau darbus pasidalyti. Savo ruožtu VLIK'as pageidavo, kad PLB „iš anksto informuotų apie numatomus projektus“¹³⁰. Tačiau aiški takoskyra tarp PLB ir VLIK'o išryškėjo 1979 m. rugsėjo 29 d. Vašingtone įvykusiame VLIK'o valdybos posėdyje. Naujasis (paskirtas 1979 m. gegužės 8 d.) PLB atstovas VLIK'e A. Gureckas,

kalbėdamas apie bendradarbiavimą sudarant bendras komisijas, rengiant įvairius leidinius ir kartu pasaulį informuojant apie Lietuvos laisvinimą, vienareikšmiškai pareiškė, kad organizacija pasilieka teisę kai kuriais klausimais veikti savarankiškai. Be to, šiame posėdyje buvo primintas JAV LB Visuomeninių reikalų tarybos pirmininkės A. Mačiulaitytės-Zerr 1979 m. liepos 7 d. raštas, kuriame apgailestaujama, kad VLIK'as nepaiso kitų organizacijų nuomonės skiriant Lietuvos žmogaus teisių komisijos pirmininką (pakartotinai vėl buvo paskirtas dr. D. Krivickas). Reaguodamas į tai VLIK'as pareikalavo pakeisti PLB atstovą kitu¹³¹.

Tiek JAV LB ir ALT, tiek PLB ir VLIK'o nesutarimai kliudė santalkai, kuri buvo būtina siekiant stiprinti Lietuvos laisvinimo sąjūdį Vakaruose. Tačiau būta ir sėkmingo dvišalio bendradarbiavimo pavyzdžių. Prie tokių priskirtini VLIK'o ir LDT bei VLIK'o ir ALT ryšiai. Tai liudija VLIK'o valdybos susitikimai su LDT, pirmiausia su jos vadovu S. Lozoraičiu. Vienas tokių vyko 1978 m. kovo 14–15 d. Jame buvo prieita prie išvados, „kad politinis darbas reikalauja iš visų užsienio lietuvių didelių ir vieningų pastangų“¹³². Tam būtina išlaikyti bendradarbiavimo dvasią tiek tarp atskirų laisvinimo veiksmų, tiek pačių organizacijų viduje – tarp jas sudarančių grupių ar srovių. 1978 m. kovo 19 d. Niujorke susitiko VLIK'o ir ALT valdybos nariai. Aptardami Lietuvos laisvinimo padėtį po Belgrado konferencijos, jie pažymėjo, „kad lietuvių tarporganizacinių santykių padėtis tebėra nepatenkinama“. Dėl to nėra sąlygų surengti „sėkmingą Lietuvos laisvinimo darbo organizacijų bendrinę konferenciją“. Susitikime buvo sutarta, kad svarbiausia – keisti informacija, finansiškai remti bendrus projektus, siekti pašalinti kliūtis, kurios trukdo laisvinimo veiksniams bendradarbiauti¹³³. Atsiradus aiškioms takoskyroms tarp JAV LB ir ALT, ALT ir VLIK'o,

padėti ėmėsi švelninti LDT. Lietuvos pasiuntinys Vašingtone vadovas dr. S. Bačkis 1979 m. balandžio 14 d. kreipėsi laišku į VLIK'ą, ALT ir JAV LB, kviesdamas „labiau koordinuoti savo veiklą Lietuvos laisvinimo reikalu ir rasti būdą pasiekti savotišką *gentleman agreement* šiuo klausimu“¹³⁴. Taigi prieš pat Madrido konferenciją bandyta spręsti esminius nesutarimus ir švelninti priešpriešą tarp laisvinimo veiksmų.

Aktyviai talkinant LDT ir remiantis VLIK'o iniciatyva, 1980 m. birželio 21 d. Niujorke po ilgesnės pertraukos pavyko sušaukti Lietuvos laisvinimo veiksmų konferenciją. Be LDT atstovavusių diplomatijos vadovo ministro S. Lozoraičio, pasiuntinio Vašingtone dr. S. Baččio ir įgaliotojo konsulo A. Simučio, VLIK'o pirmininko K. Bobelio, į konferenciją atvyko ALT pirmininkas dr. K. Šidlauskas, Bendro Amerikos lietuvių fondo (toliau – BALF) pirmininkė Marija Rudienė ir Baltijos kreipimosi į Jungtines Tautas (*Baltic Appeal to the United Nations*, BATUN) vadovas Kęstutis Miklas. Taip pat susitikime dalyvavo Lietuvos žmogaus teisių komisijos pirmininkas dr. D. Krivickas, Lietuvių religinės šalpos ir Lietuvių informacijos biuro vedėjas kun. K. Pugevičius. Pagrindiniai šio politinio forumo tikslai – pasikeisti informacija apie parengiamuosius Madrido konferencijos darbus ir suderinti veiksmus, kad Ispanijos sostinėje būtų iškeltas Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo klausimas ir paviesti sovietų okupuotame krašte vykdomi pagrindinių žmogaus teisių pažeidimų ir laisvių varžymo atvejai. Apibendrintai tariant, buvo siekiama „išnagrinėti pasiruošimą suderintam lietuvių tautos reikalų atstovavimui ir pristatymui Madride“¹³⁵. Išreiškusi apgailestavimą, kad PLB atsisakė dalyvauti šiame renginyje, konferencija sutarė, kad Madride būtų „keliamas Lietuvos, Latvijos ir Estijos suverenumo pažeidimas, visų trijų Pabaltijo

valstybių okupacija ir pagrindinių teisių bei laisvių paneigimas“. Būtina leisti „tų šalių gyventojams sugrąžinti valstybinio suverenno vykdymo teisę“¹³⁶. Laisvinimo veiksniai išreiškė pasitenkinimą Lietuvai palankia JAV Kongreso rezoliucija Nr. 200 ir sutarė derinti veiksmus reikšdamiesi visuose Madrido konferencijos forumuose, dirbdami su Helsinkio baigiamąjį aktą pasirašiusiomis šalimis, bendradarbiaudami pasaulio ir laisvosios lietuvių spaulde ir leidiniuose. Sudaryta jungtinė VLIK'o, LDT, Europos, JAV ir Kanados lietuvių organizacijų delegacija turėjo parengti memorandumą, kitus papildomus dokumentus ir įteikti juos savo gyvenamų kraštų vyriausybėms. Konferencijoje pasisakyta už ryšių su okupuoto krašto tautiečiais plėtimą, juos informuojant apie Lietuvos laisvinimo žygius. Be to, konferencija įsipareigojo supažindinti pasaulio visuomenę su lietuvių, esančių „anapus geležinės uždangos“, pareiškimais ir Lietuvos laisvės kovos reikalavimais. JAV, Kanados ir Europos lietuvių atstovai tvirtai pasiryžo siekti į savo šalių delegacijas Madride „įjungti lietuvių ar latvių, estų“¹³⁷. Pripažinus LDT personalo tęstinumo svarbą ir BALF'o veiklos reikšmę, Lietuvos laisvinimo problemoms propaguoti sutarta rengti specialius leidinius pagrindinėmis Vakarų kalbomis, o informacijos sklaida pasaulio žiniasklaidoje pavesta rūpintis Eltai – oficialiai Lietuvos informacijos agentūrai Vakaruose. Konferencijoje patvirtinta VLIK'o prerogatyva Lietuvos laisvinimo veikloje ir paskelbta, kad visos pastangos ta linkme turi būti derinamos su šiuo veiksmu „pagal lietuvių tautos jam suteiktą mandatą“. Vadinasi, VLIK'ui Lietuvos laisvinimo sąjūdyje Vakaruose buvo pripažįstamas politinio lyderio vaidmuo. Tokią poziciją organizacijai buvo numatęs VLIK'o garbės pirmininkas prel. M. Krupavičius, kuris teigė, kad „VLIK'as – tai mūsų caras“, bet „ne absoliutinis, o konstitucinis“¹³⁸. Ne

be konferencijos įtakos iš įvairių laisvosios Lietuvos organizacijų atstovų buvo sudaryta nauja lietuvių delegacija Madride. Į ją įėjo VLIK'o pirmininkas dr. K. Bobelis, vicepirmininkas, atstovaujantis Eltai, dr. K. Jurgėla, pro geležinę uždangą prasiveržęs lietuvių disidentas V. Šakalys, Argentinos žinių agentūros korespondentas, VLIK'o atstovas šiame krašte A. Mičiūdas, JAV lietuvių respublikonų pirmininkas ir ALT atstovas Vašingtone dr. J. Genys, informacijos direktorius kun. J. Prunskis, BALF'o pirmininkė M. Rudienė, VLIK'o atstovas Anglijoje Z. Juras, Lietuvos socialdemokratų partijos įgaliotasis atstovas Europoje Jonas Vilčinskas ir Kanados LB pirmininkas Jonas R. Simonavičius¹³⁹.

UŽSIENIO BALTAI: „DIRBTI BENDRAI, VYSTANT SPAUDIMĄ Į VAKARŲ VALSTYBIŲ VYRIAUSYBES“

Jausdami palankų JAV administracijos požiūrį į jų politinius siekius, baltai toliau plėtė savo organizacijų veiklą rengdami akcijas, demonstracijas, rašydami manifestus. Svarbiausi baltų susivienijimai buvo Pasaulio baltų santalka (*Baltic World Conference, BWC*) ir JABNC. BWC, užsibrėžusi tęsti politinę veiklą, siekė, kad „Baltijos valstybių žmonės galėtų įvykdyti savo apsisprendimo teisę“¹⁴⁰, ir ieškojo naujų raiškos formų. Pasibaigus Belgrado konferencijai, siekiant toliau tvirtinti latvių, lietuvių ir estų išeivijos politinių organizacijų bendradarbiavimą, 1978 m. spalio 7–8 d. Vašingtone buvo surengtos Baltų studijų dienos, dar vadinamos Baltų informacijos forumu. Pagrindinė jo organizatore tapo Pasaulio laisvųjų latvių federacija, kuriai talkino VLIK'as ir Pasaulio estų taryba. Renginyje dalyvavo ir VLIK'o pakviesti PLB atstovai; iš 75 dalyvių 20 buvo lietuviai. Tuometinis BWC pirmininkas dr. Ilgvaras

Spilneris pagrindiniu šio forumo tikslu laikė siekį gerinti keitimąsi informacija apie nuveiktą Baltijos tautų laisvinimo darbą ir stiprinti baltų bendradarbiavimą. Tam buvo būtina palaikyti nuolatinis okupuotų Baltijos šalių išeivių ryšius. Buvo iškeltas svarbus tikslas – rūpintis, kad į tarptautinės politikos darbotvarkę būtų įtrauktas Baltijos šalių laisvės klausimas. Atsižvelgdami į įvardytas siekiamybes, kad išspręstų savo problemas, baltai susitelkė į keturias kryptis: 1) keitimosi informacija (sekcijai vadovavo dr. Uldis Blukis ir kun. K. Pugevičius), 2) galimų žinių šaltinių paieškos Vakaruose (vad. Daiva Kezienė), 3) tarptautinės politikos lobizmo (vad. Maida Kari) ir 4) tarptautinių forumų rengimo (vad. Vija Siksna). Buvo apžvelgti baltų dalijimosi žiniomis būdai ir priemonės, iškeltas poreikis gerinti „Amerikos balso“ ir „Laisvės“ radijo programų kokybę. Pabrėžta, kad radijo laidose svarbu supažindinti okupuotų kraštų gyventojus su Vakarų politine demokratija, aptarti SSRS konstituciją ir įstatymus, o greta to būtina operatyviai perduoti gaunamos pagrindžio spaudos apžvalgas. Taip pat sutarta siekti glaudžiau bendradarbiauti su Vakarų korespondentais. Šią būtinybę patvirtino ir renginyje dalyvavę du amerikiečių žurnalistai – „Washington Post“ Užsienio šalių skyriaus vedėjas Peteris Osnosas, anksčiau dirbęs Maskvoje, ir žinių agentūros UPI korespondentas Emilis Swalis, buvęs korespondentu tuometiniame Leningrade. Jie atkreipė dėmesį į tai, kad būtina gerinti ryšius su leidiniais, turinčiais korespondentų SSRS, ir siūlė „skverbti į valstijų, miestų žiniasklaidą“. Toliau plėtodami politinį lobizmą, baltai numatė deramai pasiruošti Madrido konferencijai ir, „kur tik įmanoma, dirbti bendrai vystant spaudimą į Vakarų valstybių vyriausybes“¹⁴¹. Šio susitikimo esmę išreiškė priimti nutarimai, siūlantys: 1) sudaryti komisiją, kuri rengtų Madrido konferencijai propagandinę me-

džiagą apie Baltijos kraštus, ir 2) įsteigti Baltijos informacijos biurą, teikiantį žinias JAV ir kitų Vakarų valstybių žiniasklaidai¹⁴².

Vadovavimą BWC 1979 m. perėmė lietuviai, ir organizacijos pirmininku tapo VLIK'o pirmininkas dr. K. Bobelis. Svarbiausias uždavinys tada buvo pasirengti Madrido konferencijai. 1979 m. kovo 23 d. K. Bobelis, lankydamasis JAV valstybės departamente, išsakė pageidavimą įtraukti į Madrido konferencijos darbotvarkę Baltijos šalių problemą. Siekdama įgyvendinti šią mintį BWC talkino JAV Atstovų Rūmuose priimant rezoliuciją Nr. 147, įpareigojančią JAV prezidentą kelti Madride Baltijos valstybių klausimą¹⁴³. 1979 m. rugpjūčio 23 d. 45 pabaltiečiams Maskvoje paskelbus savo memorandumą, 1979 m. spalio 4 d. BWC vardu buvo parengtas angliškas šio dokumento vertimas, kas įgalino jį geriau išplatinti demokratiname pasaulyje. Artėjant Madrido konferencijai, BWC sudarė baltų politinės veiklos planą. Jame numatytas „bendras Pabaltijo valstybių reikalų atstovavimas“ tiek Vakarų valstybėse, tiek pačioje konferencijoje, įvyksiančioje Ispanijos sostinėje¹⁴⁴. Išreikšdama bendrą lietuvių, latvių ir estų išeivių siekį atkurti Lietuvos, Latvijos ir Estijos valstybių nepriklausomybę, WBC numatė parengti memorandumą Madrido konferencijos klausimu ir įkurti bendrą baltų informacijos centrą¹⁴⁵.

1980 m. pradžioje šis planas pradėtas vykdyti. Tų metų sausio 30 d. WBC paskelbė memorandumą „Dėl sovietų agresijos, kolonijinio išnaudojimo ir žmogaus teisių pažeidimų sovietų okupuotose Estijos, Latvijos ir Lietuvos respublikose“, kurį adresu savo valstybėms Helsinkio baigiamojo akto signatarėms. Šiame dokumente primenami Helsinkio baigiamajame akte užfiksuoti įsipareigojimai, kalbama apie jų pažeidinėjimą Baltijos šalyse, reikalaujama išvesti iš šių šalių karines sovietų pajėgas, politinį, administracinį ir teisinį personalą, paleisti

politinius kalinius, gerbti religijos laisvę ir žmogaus teises, liautis diskriminavus lietuvių, latvių ir estų kalbas¹⁴⁶.

JABNC, kuriame ALT nuo 1971 m. atstovavo dr. J. Genys, glaudžiai bendradarbiavo su Baltaisiais rūmais, JAV Atstovų Rūmais, Senatu ir Europos saugumo ir bendradarbiavimo komisija (angl. *Commission on Security and Cooperation in Europe*, CSCE). Šis Vašingtone veikiantis baltų junginys JAV Kongrese rengė jau tradicinėmis tapusias Baltijos šalių nepriklausomybės šventes, 1940 m. birželio įvykių minėjimus, rūpinosi savo šalių diplomatinį atstovybių išlaikymo fondais. Be to, JABNC iniciatyva buvo įkurta vadinamoji Rytų Europos etninių grupių konferencija, kuri koordinavo nuo sovietų priklausomos Rytų Europos tautų išeivių politinę veiklą. JABNC ir kito baltų junginio – WBC –bendradarbiavimą patvirtina jų abiejų pastangos, kad būtų priimta rezoliucija Baltijos šalių laisvinimo klausimu. Talkinami WBC, JAV Atstovų Rūmai 1979 m. lapkričio 13 d. patvirtino rezoliuciją Nr. 200, o kad ji būtų priimta JAV Senate, ėmė rūpintis JABNC¹⁴⁷. Kaip jau minėta, ši darbą vainikavo sėkmė, ir rezoliucija buvo priimta.

Savo veiklos programą JABNC tvirtino kiekvienų metų pradžioje vykstančiuose metiniuose posėdžiuose. Čia vienas svarbiausių buvo pasirengimo Madrido konferencijai klausimas. Antai 1980 m. vasario 2 d. vyko bendras metinis JABNC sudarančių ALT, Amerikos latvių tarybos ir Amerikos estų tarybos atstovų pasitarimas. Jame latvių atstovas Janis Riekstinis ALT pirmininkui dr. K. Šidlauskui perdavė pirmininkavimą šiam baltų junginiui. Aptarus opias tarptautines problemas – JAV ir SSRS santykius sovietams įsiveržus į Afganistaną, taip pat ryšius su Kinija – buvo pažymėta, kad aktualiausias 1980 m. forumas yra Madrido konferencija¹⁴⁸. Sutarta, kad JABNC surinks

visų trijų Baltijos tautų išeivių organizacijų memorandumus kartu su tų šalių politinių kalinių sąrašais ir įteiks juos JAV CSCE. Tai turėjo įgalinti šią komisiją kelti Lietuvos, Latvijos ir Estijos padėties klausimą Madride¹⁴⁹. Dar viena JABNC veiklą ženklinti sėkmė – tai JAV valstybės departamento Baltijos valstybių padalinio pareigūno Th. Longo pranešimas Madrido konferencijos išvakarėse. Jame buvo patikinta, kad Valstybės departamentas „kontakto su Pabaltijo valstybių atstovais Vašingtone ir tarsis dėl kandidatų į jų įpėdinius“¹⁵⁰. Šitai teikė vilčių, kad ir ateityje pavyks išsaugoti LDT, primenančią pasauliui Lietuvos, o drauge ir kitų Baltijos šalių neteisėtą okupaciją.

Dar vienas, tik plačiau atstovaujamas susivienijimas, kurio veikloje dalyvavo ne tik trijų Baltijos šalių, bet ir kitų nuo sovietų priklausomos Rytų Europos tautų atstovai, buvo Pavergtųjų Europos tautų asamblėja (PETA, angl. *Assembly of Captive European Nations*, ACEN). Joje lietuviams tradiciškai atstovavo savo veiklą tęsiančio Lietuvos laisvės komiteto pirmininkas, VLIK'o pirmininko pavaduotojas prof. B. Nemickas. 1978 m. jis buvo ir PETA vicepirmininkas. 1978 m. kovo 28 d. Niujorke vyko PETA posėdis, supažindinantis su Belgrado konferencijos tikslais. Pranešimas, kurį padarė JAV delegacijos narys prof. Stefan Korbanskis, išryškino kai kurias ESBK peržvalgos Jugoslavijos sostinėje detales. Pasirodo, JAV delegacija Belgrade vadovavosi nuostata „nekelti konkrečių žmogaus teisių pažeidimų pavyzdžių“¹⁵¹. Todėl paaiškėjo, jog problemiška tvirtinti, kad penkis mėnesius trukusi Belgrado konferencija aprėpė visus Helsinkio aktų aspektus, įskaitant ir humanitarinius klausimus. 1978 m. birželio 7–8 d. PETA delegacija, į kurią įėjo ir B. Nemickas, apsilankė Vašingtone, JAV valstybės departamente, kur ketino išsakyti vienareikšmį požiūrį į žmogaus teises, „siekiant atsverti

nenusisėkusios Belgrado konferencijos baigtį“ (turimi omeny konferencijoje neįvardyti konkretūs žmogaus teisių pažeidimai). PETA nuomone, JAV politikos linija turėtų tapti aiškia moraline ir politine parama pasipriešinimo judėjimui Rytų Europoje. Savo ruožtu B. Nemickas susitikime atkreipė dėmesį į Baltijos kraštuose suaktyvėjusią „sovietų vykdomą rusifikaciją ir rusišką kolonizaciją“. Valstybės departamentui buvo priminta ir Baltijos valstybių diplomatinio atstovavimo tęstinumo problema, kurią buvo privalu kelti retėjant senųjų diplomatų gretoms¹⁵². Ta pati delegacija apsilankė ir JAV Kongrese. Čia taip pat buvo pakartotos tos pačios Baltijos šalių problemos.

1979 m. birželio 20 d. PETA delegacija vėl lankėsi Vašingtone. Šįkart delegacijos narys dr. B. Nemickas Valstybės departamente, be kitų klausimų, kalbėjo apie Lietuvos Helsinkio grupės narių Viktoro Petkaus, Balio Gajausko ir kitų lietuvių politinių kalinių įkalinimą ir teiravosi, ar yra galimybė juos išlaisvinti. JAV valstybės sekretoriaus pavaduotojas Europos reikalams Jamesas I. Goodby patikino, kad šių lietuvių „likimu esą ne mažiau rūpinamasi“ kaip ir kitais SSRS įkalintais disidentais¹⁵³.

PETA operatyviai reagavo ir į tarptautinius įvykius. Labai griežtai buvo įvertinta padėtis, susiklosčiusi sovietams įsiveržus į Afganistaną. Ta proga PETA paskelbė pareiškimą, kuriame devynių anksčiau buvusių nepriklausomų Rytų Europos tautų, tapusių Sovietų Sąjungos aukomis, atstovai pasmerkė sovietų karinius veiksmus Afganistane ir išreiškė viltį, kad „JAV-jų ir kitų laisvų valstybių bausminės priemonės privers sovietus atitraukti savo dalinius“. Kartu buvo nubrėžtos šių įvykių paralelės, parodant, kaip Rytų Europa tapo priklausoma nuo sovietų. Pasak PETA, to priežastis – tai „ilgametė nuolaidžiavimo politika, tylomis priėmusi buvusius sovietų užpuolimus bei žmogaus

teisių pažeidinėjimus ir leidusi iki dantų apsiginklavusiems sovietams įsitvirtinti Europos širdyje, Vakarams moraliai ir kariniai nusiginkluojant“¹⁵⁴.

Tikėtina, kad toks PETA pateiktas aiškus ir vienareikšmis padėties, lėmusios sovietų įsitvirtinimą Rytų ir Vidurio Europoje, apibūdinimas turėjo įtakos Vakarų demokratinėms šalims, pirmiausia JAV, ir kvietė imtis aktyvesnės politinės veiklos. Galbūt taip netgi siekta paskatinti JAV delegaciją būsimoje Madrido konferencijoje atsisakyti nuolaidžiavimo sovietams pozicijos. Kita vertus, vilčių teikė ir 1979 m. JAV Kongreso priimta rezoliucija Baltijos šalių klausimu. Šis dokumentas turėjo paskatinti į Ispanijos sostinę vykstančią JAV delegaciją siekti, kad būtų įgyvendinti Helsinkio baigiamojo akto principai, ir tuo paliudyti Lietuvos, taip pat kitų dviejų Baltijos šalių laisvės bylos svarbą.

ISVADOS

1. Vykstant Belgrado konferencijai ir jai pasibaigus, VLIK'as, išlaikydamas nekintamą Lietuvos laisvinimo poziciją, kreipė savo ateities veiklą trimis linkmėmis. Jis siekė: 1) išlaikyti ir stiprinti valstybingumo tęstinumo idėją, 2) viešinti sovietų imperijos ir sovietinio komunizmo prieštaravimus ir 3) žadinti lietuvių tautos laisvės ir nepriklausomybės siekį panaudojant kintančias tarptautinės padėties progas. Pasikeitus VLIK'o vadovybei ir sulaukus palankios JAV Kongreso rezoliucijos Baltijos šalių klausimu, toliau galiojo VLIK'o pažadas kalbėti lietuvių tautos vardu apie jos prigimtine teisę ir besąlyginę siekį atkurti suverenumą. Todėl artėjant Madrido konferencijai, VLIK'o nuomone, buvo svarbu pasinaudojant Helsinkio baigiamuoju aktu liudyti pasauliui apie pamintas Baltijos tautų laisvo apsisprendimo ir žmogaus teises ir kelti konkrečius

reikalavimus sovietams (išvesti iš Lietuvos administracinį prievartos aparatą, išlaisvinti politinius kalinius ir tremtinius, paisyti žmogaus teisių ir laisvių).

2. ALT, pasisakydama už neatsiejamą tautų laisvės siekio žmogaus teisių ir laisvių nuostatą bei veikdama per JAV delegacijos Belgrade narį, patyrė, kad ESBK, kitaip nei JT, galima kelti Lietuvos, o drauge ir visų Baltijos šalių laisvės klausimą. Todėl pagrindine ALT sudarytos Lietuvos laisvinimo programos ašimi tapo Helsinkio baigiamojo akto principų įgyvendinimas. Artėjant Madrido konferencijai, ALT, suvokdama šiuos principus kaip „naują tarptautinę bazę“, užsibrėžė siekti, kad lietuvių tauta atgautų visiška, o ne dalinę laisvę.

3. PLB, vis labiau išitraukdama į politinę veiklą ir keldama Lietuvos laisvės bylą, po Belgrado konferencijos keitė savo neigiamą požiūrį į Helsinkio baigiamąjį aktą ir ieškojo naujų būdų laisvinti Lietuvą. Pritardama, jog būtina spausti SSRS nepažeidinėti žmogaus teisių ir laisvių, PLB tam panaudojo prieššią Kinijos Liaudies Respublikos požiūrį į sovietų politiką ir kvietė kinus remti lietuvių tautos nepriklausomybės siekius. Pripažindama, kad Lietuvos laisvinimo procese jai tenka pagalbinis vaidmuo, PLB numatė, kad lemiami veiksmai įvyks pačioje Lietuvoje. Kaip to patvirtinimas buvo sukurta laisvos Lietuvos santvarkos programa, svarstanti Lietuvos sienų ir santykių su kaimyninėmis tautomis klausimus. Kintant laisvinimo darbo sampratai, imta orientuotis į politines akcijas, informacijos sklaidą ir studijų apie Lietuvą rengimą.

4. Dėl nevienodo požiūrio į Helsinkio baigiamąjį aktą nagrinėjamu laikotarpiu kilo laisvinimo procese dalyvaujančių politinių veiksmų nesutarimų. Galima įžvelgti dvi nesutarimų poras: ALT ir JAV LB, VLIK'as ir PLB. VLIK'o ir PLB nesutarimus didino PLB siekis steigti padėsiančią aktyvinti laisvinimo

darbą Politinių reikalų komisiją, kas reiškė savotišką brovimąsi į VLIK'o veiklos sritį. Nors dėl šių nesutarimų laikotarpiu tarp Belgrado ir Madrido konferencijų nepavyko surengti laisvinimo konferencijos, kurioje dalyvautų visi veiksniai, vis dėlto laisvoji lietuvija, talkinama LDT, sutarė dėl bendros lietuvių delegacijos, vyksiančios į Ispanijos sostinę.

Nuorodos

¹ B. Nemickas, „Nuo Helsinkio iki Madrido – žmogaus teisės ir Madrido konferencija“, *Aidai*, 1979, Nr. 2, p. 66.

² J. Banionis, *Lietuvos laivės byla Vakaruose 1975–1990*, Vilnius, 2002; B. Nainys, *Lietuvos laisvinimo keliu. PLB veiklos atspindžiai*, Vilnius, 2010; *JAV LB penki dešimtmečiai. 1951–2002. Auksinis jubiliejus*, Vilnius, 2003; A. Štromas, *Laisvės horizontai*, Vilnius, 2001; K. Šidlauskas, *Svarstybos visuomeniniais ir teisiniais klausimais*, St. Petersburg, 1987; J. Aničas, *Daktaro Kazio Bobelio politinė biografija. Pirma knyga. Tarnystė Lietuvos laisvės bylai*, Vilnius, 2008; K. Bobelis, J. Aničas, *VLIK (Vyriausiasis Lietuvos išlaisvinimo komitetas) 1943–1992. Lietuvos laisvinimo darbų chronologija*, Vilnius, 2011.

³ D. Simanavičiūtė, *Pasaulio lietuvių bendruomenės raida XX a. 5–8 dešimtmečiuose. Daktaro disertacija*, Kaunas, 2008; G. Janauskas, *Kongresinė akcija: JAV ir Kanados lietuvių politinis lobizmas XX a. 6–9 dešimtmečiais*, Vilnius, 2009.

⁴ „Laisvieji lietuviai“, *Eltos informacijos*, 1977, Nr. 47, p. 185.

⁵ „VLIK'o atstovas Belgrade“, *ibid.*, p. 187.

⁶ „VLIK'o Valdybos pranešimas seimui“, *ibid.*, Nr. 49, p. 193.

⁷ „Darbingas VLIK'o seimas saulėje Floridoje“, *Keleivis*, 1977, gruodžio 13.

⁸ A. Štromas, *op. cit.*, p. 349.

⁹ „VLIK'o seimo nutarimai“, *Eltos informacijos*, 1977, Nr. 51, p. 210.

¹⁰ V. Bražėnas, „Apie revoliucijas, kultūrą ir stebuklus – VLIK'o seime“, *Dirva*, 1978, sausio 12.

¹¹ „VLIK'o seimas“, *Eltos informacijos*, 1977, Nr. 48, p. 189.

¹² „VLIK'o seimo nutarimai“, *ibid.*, Nr. 51, p. 209.

¹³ A. Štromas, *op. cit.*, p. 365.

5. Baltų politinių organizacijų susivienijimai laikėsi vienos pozicijos ir manė, kad būtina toliau plėtoti politinį lobizmą ir bendrai veikti tiek Vakarų valstybėse, tiek ESBK peržvalgos konferencijoje Madride. Baltijos kraštų laisvės bylos aktualumą patvirtino ir JAV Kongreso 1979 m. priimta rezoliucija Nr. 200, teikianti vilčių, kad tolesnę Baltijos šalių laisvinimo veiklą vainikuos sėkmė.

¹⁴ S. Lozoraičio 1978 m. sausio 16 d. konfidencialus raštas A. Simučiuui, LCVA, f. 658, ap. 1, b. 55, l. 14.

¹⁵ S. Lozoraičio 1978 m. kovo 18 d. Pro Memoria, *ibid.*, f. 648, ap. 2, b. 223, l. 120–121.

¹⁶ A. Geručio 1978 m. vasario 5 d. Pro Memoria, *ibid.*, f. 658, ap. 1, b. 55, l. 23.

¹⁷ „Mieli lietuviai! (VLIK'o kreipimasis)“, *Eltos informacijos*, 1978, Nr. 6, p. 21.

¹⁸ „VLIK 1978-tuosiuose metuose numatomi darbai“, *ibid.*, p. 2–3.

¹⁹ „State departamento laiškas VLIK'o pirmininkui“, *ibid.*, Nr. 9, p. 33.

²⁰ *Ibid.*

²¹ „1978 m. gruodžio 9 d. VLIK'o Valdybos pranešimas seimui“, LCVA, f. 658, ap. 1, b. 55, l. 206.

²² *Ibid.*, l. 209.

²³ *Ibid.*, l. 208; „VLIK'o Valdybos pranešimas seimui“, *Naujienos*, 1978, gruodžio 22.

²⁴ „Draugiškumo deklaracija“, *Eltos informacijos*, 1977, Nr. 46, p. 181–182; „Draugiškumo deklaracija“, *Darbininkas*, 1977, lapkričio 18.

²⁵ „Santykiai su ukrainiečiais“, *Eltos informacijos*, 1977, Nr. 50, p. 201–202.

²⁶ „1978 m. gruodžio 9 d. VLIK'o Valdybos pranešimas seimui“, LCVA, f. 658, ap. 1, b. 55, l. 210.

²⁷ *Ibid.*, l. 210a.

²⁸ „VLIK'o seimo 1978 m. gruodžio 9–10 d. darbotvarkė“, *ibid.*, l. 136; „VLIK'o konferencija“, *Naujienos*, 1978, gruodžio 12 (iškarpa), *ibid.*, l. 154.

²⁹ T. Tauragis, „Graboriaus kvapai VLIK'e“, *Naujienos*, 1977, gegužės 6 (iškarpa), *ibid.*, b. 54, l. 190.

³⁰ S. Lozoraičio 1978 m. spalio 30 d. Pro Memoria, *ibid.*, f. 648, ap. 2, b. 223, l. 140.

³¹ V. Vaitiekūno 1979 m. sausio 31 d. laiškas, *ibid.*, f. 658, ap. 1, b. 55, l. 226–228.

³² „VLIK'o 1979 metų deklaracija“, *Eltos informacijos*, 1979, Nr. 4, p. 137.

³³ *Ibid.*, p. 138.

- ³⁴ Ibid.
- ³⁵ Ibid., p. 137.
- ³⁶ „VLIKo Valdybos ir Tarybos posėdžiai“, *ibid.*, p. 139.
- ³⁷ V. Vaitiekūnas, *Vidurnakčio sargyboje. Rinktiniai raštai*, t. II, Chicago, 1994, p. 81.
- ³⁸ „Iš VLIKo veiklos“, *Eltos informacijos*, 1979, Nr. 6, p. 158.
- ³⁹ „VLIKas ragina JAV kelti Pabaltijos klausimą Madrido konferencijoje“, *ibid.*, Nr. 8, p. 174.
- ⁴⁰ „JAV Kongreso rezoliucija apie Pabaltiją“, *ibid.*, p. 175.
- ⁴¹ „Iš VLIKo veiklos“, *ibid.*, p. 174.
- ⁴² „Pabaltiečiai Maskvoje pasmerkė Hitlerio–Stalino paktą“, *ibid.*, Nr. 9, p. 181.
- ⁴³ „Iš VLIKo veiklos“, *ibid.*, p. 182.
- ⁴⁴ „Iš VLIKo veiklos“, *ibid.*, Nr. 10, p. 195.
- ⁴⁵ „JAV Atstovų rūmai lapkričio 13 d. vienbalsiai priėmė H. Con. Res. 200 Baltijos valstybių reikalų“, *Elta* (speciali laida), 1979, lapkričio 15.
- ⁴⁶ Dr. K. Bobelio 1979 m. gruodžio 8 d. pranešimas VLIKo seime, LCVA, f. 656, ap. 2, b. 684, l. 387.
- ⁴⁷ Ibid., l. 382.
- ⁴⁸ Ibid., l. 387.
- ⁴⁹ „VLIKo seimas Baltimorėje“, *Eltos informacijos*, 1979, Nr. 12, p. 211.
- ⁵⁰ „VLIKo seimas Baltimorėje (pabaiga)“, *ibid.*, 1980, Nr. 2, p. 214.
- ⁵¹ VLIKo 1980 m. sausio 17 d. atsišaukimas, LCVA, f. 656, ap. 2, b. 685, l. 2.
- ⁵² „VLIKo pirmininko laiškas Prezidentui Carteriui“, *Eltos informacijos*, 1980, Nr. 2, p. 224.
- ⁵³ „VLIKo Valdybos pirmininko dr. K. Bobelio kelionė po Pietų Ameriką“, *ibid.*, Nr. 6–7, p. 256–257.
- ⁵⁴ „VLIKo Valdybos pirmininkas Europoje“, *Eltos informacijos* (speciali laida), 1980, spalio 14, p. 1; „VLIKo ir Diplomatinės tarnybos memorandumas Madrido konferencijai artinantis“, *Eltos informacijos*, 1980, Nr. 10, p. 4.
- ⁵⁵ S. Lozoraičio 1980 m. rugsėjo 28 d. Pro Memoria, LCVA, f. 648, ap. 2, b. 223, l. 157.
- ⁵⁶ Dr. K. Bobelio 1980 m. rugsėjo 26 d. laiškas dr. S. Bačkiui, *ibid.*, b. 685, l. 101.
- ⁵⁷ „VLIKo Valdybos pirmininkas Europoje“, *Eltos informacijos* (speciali laida), 1980, spalio 14, p. 2.
- ⁵⁸ „Vlado Šakalio protesto pareiškimas“, *Eltos informacijos*, 1980, Nr. 9, p. 3.
- ⁵⁹ J. Aničas, *op. cit.*, p. 260–261.
- ⁶⁰ „V. Šakalio atsišaukimas į Madrido konferencijos dalyvius“, *Eltos informacijos*, 1980, Nr. 10, p. 5.
- ⁶¹ Ibid.
- ⁶² K. Šidlauskas, „Amerikos Lietuvių tarybos darbai“, *Lietuvių dienos*, 1979, Nr. 9, p. 3; J. Banionis, *op. cit.*, p. 76.
- ⁶³ A. Pleškys, „VLIKas – Belgradas ALTa“, *Naujie-nos*, 1978, sausio 16; J. Genys, „Lietuvos laisvinimo eigos apžvalga“, *ibid.*, kovo 13.
- ⁶⁴ B. Nemickas, „Nuo Helsinkio iki Belgrado“, *Aidai*, 1979, Nr. 2, p. 67.
- ⁶⁵ A. Pleškys, *op. cit.*; J. Banionis, *op. cit.*, p. 77.
- ⁶⁶ J. Aničas, *op. cit.*, p. 157–158.
- ⁶⁷ K. Bobelis, J. Aničas, *op. cit.*, p. 322.
- ⁶⁸ Ibid., p. 324.
- ⁶⁹ Plačiau apie tai žr. K. Šidlauskas, *Svarstybos visuomeniniais ir teisiniais klausimais*, p. 189–197.
- ⁷⁰ *ALT 38 suvažiavimas*, Chicago, 1978, p. 33–34.
- ⁷¹ *Amerikos lietuvių veiklos penkmetis*, Cleveland, 1980, p. 13–14.
- ⁷² K. Šidlauskas, „Amerikos Lietuvių Tarybos dar-bai“, p. 3; *Amerikos lietuvių veiklos penkmetis*, p. 12.
- ⁷³ L. Rimkus, „Madrido konferencijos belau-kiant“, *Pasaulio lietuvis*, 1980, Nr. 1, p. 27.
- ⁷⁴ Ibid., p. 28.
- ⁷⁵ Ibid.
- ⁷⁶ „Amerikos Lietuvių IX Kongreso rezoliucijos“, *ALT biuletenis*, 1979, lapkričio 20, p. 1–3.
- ⁷⁷ „Memorandumas apie padėtį Lietuvoje“, *ibid.*, 1980, vasario 27, p. 1.
- ⁷⁸ *Amerikos Lietuvių XI Kongresas*, Chicago, 1979, p. 23.
- ⁷⁹ *ALT 38 suvažiavimas*, p. 26–28; A. Vasiliaus-kienė, *Gyvenimas Dievui ir Lietuvai*, Utena, 1997, p. 143.
- ⁸⁰ „Dėl V. Šakalio kreipėsi į Mushie“, *ALT biule-tenis*, 1980, rugsėjo 2, p. 1.
- ⁸¹ „Alto 40-tas suvažiavimas“, *ibid.*, spalio 22, p. 2.
- ⁸² „Lietuvos klausimas Madride“, *ibid.*, rugsėjo 2, p. 1.
- ⁸³ „ALT pirmininko pranešimas“, *ibid.*, spalio 22, p. 2.
- ⁸⁴ „Reagano sveikinimas“, *ibid.*, p. 3.
- ⁸⁵ A. Pleškys, *Balfo, Altos ir VLIKO niekinimas*, Chicago, 1981, p. 13.
- ⁸⁶ *Amerikos Lietuvių veiklos penkmetis*, p. 18.
- ⁸⁷ A. Gureckas, „Išeivijos uždaviniai Lietu-vos išlaisvinimo kovoje“, *Pasaulio lietuvis*, 1978, Nr. 43–44, p. 1261.

⁸⁸ J. Šlajus, „Memorandumas Pekinui“, *ibid.*, Nr. 37, p. 1028.

⁸⁹ B. Nainys, „Po penkerių metų“, *ibid.*, Nr. 43–44, p. 1219.

⁹⁰ A. Gureckas, *op. cit.*, p. 1259.

⁹¹ *Ibid.*, p. 1260.

⁹² *Ibid.*, p. 1261.

⁹³ *Ibid.*, p. 1263.

⁹⁴ T. Remeikis, „Padėtis Lietuvoje ir išeivijos politinio darbo uždaviniai“, *ibid.*, p. 1266–1267.

⁹⁵ „V-jo PLB seimo nutarimai“, *ibid.*, p. 1273.

⁹⁶ *Ibid.*

⁹⁷ B. Nemickas, „Mintys po V-tojo PLB seimo“, *Eltos informacijos*, 1978, Nr. 17, p. 73.

⁹⁸ D. Simanavičiūtė, *op. cit.*, p. 138.

⁹⁹ *Ibid.*

¹⁰⁰ LDT atstovo dr. S. A. Bačchio 1978 m. rugsėjo 22 d. raštas PLB, LCVA, f. 656, ap. 2, b. 714, l. 107.

¹⁰¹ L. Kojelis, „Amerikos jaunimas jungiasi į politinę veiklą“, *Pasaulio lietuvis*, 1978, Nr. 46, p. 345.

¹⁰² R. Sakadolskis, „Jaunimo kongreso temomis“, *ibid.*, Nr. 41, p. 1146.

¹⁰³ *Ibid.*

¹⁰⁴ „Pasaulio lietuvių jaunimo ketvirtąjį kongreso nutarimai“, *ibid.*, 1979, Nr. 8–9, p. 34.

¹⁰⁵ *Ibid.*

¹⁰⁶ *Ibid.*, p. 36.

¹⁰⁷ V. Vaitiekūnas, *op. cit.*, p. 79.

¹⁰⁸ J. Banionis, *op. cit.*, p. 93.

¹⁰⁹ Plačiau žr. G. Janauskas, *op. cit.*, p. 136–141.

¹¹⁰ LDT atstovo dr. S. A. Bačchio 1978 m. rugsėjo 22 d. laiškas PLB, LCVA, f. 656, ap. 2, b. 714, l. 107.

¹¹¹ „Lietuviai Baltuosiuose rūmuose“, *Darbininkas*, 1978, birželio 23; G. Janauskas, *op. cit.*, p. 76–77.

¹¹² „JAV LB politinės veiklos apžvalga“, *Pasaulio lietuvis*, 1979, Nr. 8–9, p. 64.

¹¹³ *JAV LB penki dešimtmečiai...*, p. 607.

¹¹⁴ PLB 1980 m. gegužės 15 d. raštas, LCVA, f. 656, ap. 2, b. 714, l. 115.

¹¹⁵ Pasaulio lietuvių bendruomenė (1980 m. birželio 8–9 d. aplinkraštis), *ibid.*, l. 121.

¹¹⁶ *Ibid.*

¹¹⁷ *Ibid.*, l. 121 a. p.

¹¹⁸ L. Rimkus, „Bendruomenės politinė konferencija Washington“, *Pasaulio lietuvis*, 1980, Nr. 7–8, p. 32.

¹¹⁹ B. Nainys, *Lietuvos laisvinimo keliu*, p. 215.

¹²⁰ *JAV LB penki dešimtmečiai...*, p. 606.

¹²¹ „Lietuvos jaunimo žygiai“, *Pasaulio lietuvis*, 1980, Nr. 9, p. 27; „Žodis laisvojo pasaulio lietuviams“, *Draugas*, 1980, gruodžio 13, p. 3.

¹²² G. Janauskas, *op. cit.*, p. 75; „Šiaurės Amerikoje. JAV. Rimas Česonis“, *ibid.*, p. 43.

¹²³ *JAV LB penki dešimtmečiai...*, p. 32.

¹²⁴ S. Lozoraičio 1980 m. rugpjūčio 8 d. Pro Memoria, LCVA, f. 648, ap. 2, b. 223, l. 156.

¹²⁵ *JAV LB penki dešimtmečiai...*, p. 11.

¹²⁶ A. Zerr-Mačiulaitytė, „Kodėl Alta ir bendruomenė nesutaria?“, *Pasaulio lietuvis*, 1979, Nr. 5, p. 15–16.

¹²⁷ ALT Visuomeninių ryšių komisijos pranešimas, *ALT 38 suvažiavimas*, p. 29.

¹²⁸ B. N., „VLIKAS – PLB“, *Eltos informacijos*, 1978, Nr. 16, p. 65.

¹²⁹ „Tarėsi VLIKAS ir PLB“, *ibid.*, Nr. 18, p. 81.

¹³⁰ PLB atstovo A. Gurecko 1978 m. rugsėjo 29 d. pareiškimas VLIKO v-bai, LVCA, f. 756, ap. 2, b. 714, l. 109.

¹³¹ „Pasaulio lietuvių bendruomenės valdybos pareiškimas“, *Pasaulio lietuvis*, 1979, Nr. 11–12, p. 27–27.

¹³² „Lietuvos diplomatijos šefo ir VLIKO pirmininko pasitarimas“, *Eltos informacijos*, 1978, Nr. 13, p. 49.

¹³³ „VLIK ir ALT tarėsi New Yorke“, *ibid.*, p. 50.

¹³⁴ A. Streikus, *Diplomatas Stasys Antanas Bačkis*, Vilnius, 2007, p. 62.

¹³⁵ VLIK'o 1980 m. balandžio 21 d. raštas LTD, LCVA, f. 648, ap. 2, b. 3, l. 112.

¹³⁶ „Veiksnių konferencija Niujorke“, *Europos lietuvis*, 1980, rugsėjo 1.

¹³⁷ *Ibid.*

¹³⁸ Politinės veiklos koordinacija (A. Gurecko 1973 m. rugpjūčio 31 d. mintys), LCVA, f. 658, ap. 1, b. 53, l. 191.

¹³⁹ „VLIKO delegacija išvyko į Madridą“, *Europos lietuvis*, 1980, gruodžio 1.

¹⁴⁰ „Įkurta Pasaulinė baltų konferencija“, *Sandara*, 1972, gruodžio 1.

¹⁴¹ J. Valaitis, „Baltų studijų dienos prie Washington“, *Eltos informacijos*, 1978, Nr. 19, p. 90–91; VLIKO valdybos 1978 m. gruodžio 9 d. pranešimas seimui, LCVA, f. 658, ap. 1, b. 55, l. 210a–211.

¹⁴² J. Banionis, *op. cit.*, p. 105.

¹⁴³ K. Bobelio 1979 m. gruodžio 8 d. pranešimas VLIK'o seime, LCVA, f. 656, ap. 2, b. 684, l. 387.

¹⁴⁴ „Pasiruošimas Madrido konferencijai“, *Eltos informacijos*, 1979, Nr. 10, p. 195.

¹⁴⁵ K. Bobelio 1979 m. gruodžio 8 d. pranešimas VLIK'o seime, LCVA, f. 656, ap. 2, b. 684, l. 388.

¹⁴⁶ World Baltic Conference Memorandum on Soviet aggression, Colonial exploitation and

Denial of Human Rights in the Soviet occupied Republics of Estonia, Latvia and Lithuania to the Madrid Conference of the C.S.C.E. 30.01.1980, *ibid.*, b. 687, l. 5–13.

¹⁴⁷ K. Bobelio 1979 m. gruodžio 8 d. pranešimas VLIKO seime, *ibid.*, l. 388.

¹⁴⁸ „Lietuvių, latvių, estų pasitarimas Vašingtone“, *ALT biuletenis*, 1980, vasario 5.

¹⁴⁹ „Memorandumas apie padėtį Lietuvoje“, *ibid.*, vasario 27.

¹⁵⁰ „Pabaltijo valstybių diplomatinis tęstinumas“, *ibid.*, lapkričio 7.

¹⁵¹ „Pavergtosios Europos tautos“, *Eltos informacijos*, 1978, Nr. 14, p. 53.

¹⁵² „Dr. Bronius Nemickas“, *ibid.*, Nr. 16, p. 66.

¹⁵³ „Pavergtųjų Europos tautų seimo delegacija Washingtone“, *ibid.*, 1979, Nr. 6, p. 159.

¹⁵⁴ „ACEN apie Afganistaną ir nuolaidžiavimą sovietams“, *ibid.*, 1980, Nr. 2, p. 224.

Gauta 2012 10 12
Lietuvos gyventojų
genocido ir rezistencijos
tyrimo centras,
Didžioji g. 17/1, Vilnius

Juozas Banionis

FROM BELGRADE TO MADRID CONFERENCES

Summary

Between the Belgrade and Madrid conferences, the main political organisations of the movement for the liberation of Lithuania acting in the West – the Supreme Committee for the Liberation of Lithuania (VLIK), Lithuanian American Council (ALT) and World Lithuanian Community (PLB) – acting both separately and jointly to seek a new quality of liberation activity, kept the case of Lithuanian liberation relevant in the West.

The Supreme Committee for the Liberation of Lithuania, in the wake of a positive US Congress resolution concerning the Baltic States, changed its leadership and carried on fulfilling its promise to speak on behalf of the Lithuanian nation about its inalienable and unconditional right to restore sovereignty. Thus, with the Madrid conference approaching, the Supreme Committee for the Liberation of Lithuania deemed it important to use the final Helsinki Act to show the rest of the world that the rights of national self-determination of the Baltic nations were being trampled on, and that human rights were being infringed; they also wished to raise specific requirements with the Soviets: withdrawal of the oppressive administrative apparatus of the Soviet Union from Lithuania, the freeing of political prisoners and exiles, and respect for human rights and freedoms.

The main target of the programme for the liberation of Lithuania by the American Lithuanian Council became the implementation of the principles of the final Helsinki Act. With the Madrid conference approaching, the American Lithuanian Council, having conceived those principles as “a new international legislative foundation” was determined

to seek full rather than partial restoration of the freedom of Lithuania.

Recognising its auxiliary role in the liberation process of Lithuania, the World Lithuanian Community foresaw that the deciding events would take place in Lithuania itself. As confirmation of this, the programme considering the issues of the order of the state of a liberated Lithuania, its borders and relations with its neighbours, was created. With the concept of liberation activities shifting, they focused on political actions, spreading information, and writing studies on events in Lithuania.

Due to persistent disagreements between the Lithuanian American Council and the US Lithuanian Community, the Supreme Committee for the Liberation of Lithuania and the World Lithuanian Community, no general liberating conference to include all relevant parties was organised in the period between the Belgrade and Madrid conferences. But the free Lithuanian community, with assistance from the Lithuanian diplomatic service, agreed on a joint Lithuanian delegation to the conference held in the Spanish capital, Madrid.

The unions of emigrant political organisations from the Baltic countries, reinvigorated by US Congress resolution No 200 adopted in 1979, which reiterated that the case for the liberation of their countries remained relevant, adopted a united position and deemed it necessary to continue political lobbying and to act in a unified manner in both the West and during the conference of the Organisation for Security and Cooperation in Europe in Madrid.